

CSUKÁS ISTVÁN

VAJANSKY MŰVEINEK MAGYAR VILÁGA

Írói dicsőség szertefoszlására, egy életmű értékének meglepően gyors devalválódására aligha találni szemléltetőbb példát, mint a Vajanskýé. Svetožár Hurban Vajanský - a szlovák nemzeti mozgalom és az 1848-49-es felkelés egyik vezérének, Jozef Miloslav Hurban-nak a fia - a múlt század hetvenes éveinek végétől mintegy három évtizeden át a elismert irodalmi tekintély volt a szlovákoknál. Hosszu ideig az ő versei, novellái, rövidebb - terjedelmesebb regényei jelentették a szlovák értelmiség és kispolgárság számára az anyanyelvi irodalmat. Hviezdoslav mellett ő volt a századvég és a századforduló legnagyobb szlovák írója és volt idő, mikor népszerűsége, tekintélye felülmuta Hviezdoslavét is. A hazai szlovák sajtó, a szláv nyelvű kritika - főként a cseh - a tisztelet és dicséret hangján szólt róla. Amikor 1892-ben egy évi államfogházra ítélték, tucátjával jelentek meg írói nagyságát méltató s meghurcoltatása ellen tiltakozó sajtóközlemények a cseh, lengyel, délszláv, orosz és nyugati lapokban.

Írói dicsősége akkor kezdett hanyatlani, amikor a Prágában tanuló ifjú szlovákok - a Masaryk-i eszmék neveltjei - éleshangu bírálatban marasztalták el mint írórt és politikust. Az alkotó erő csökkenése mellett ez a rendkívül fájdalmas kritika a magyarázata annak, hogy a pamfletnek minősített Kotlin c. regény (1901) után Vajanský nagyobb lélegzetű alkotásra nem vállalkozott többé.

1916-ban bekövetkezett halála után munkásságának elemzése, írói rangjának meghatározása már jórészt a prágai hlaszista irányzat szellemében folytatódott. A szlovák irodalomtudomány a két világháború között, még inkább a

felszabadulás után nem egyszer megkérdőjelezte regényírói képességeit, szépprózáját sikertelen romantikus kísérletnek, regényalakjait papirfiguráknak minősítette. Az írónak pedig szemére hányta szüklátóköri nacionalizmusát, világnézeti és politikai konzervativizmusát. A bíráló rámutatott arra, hogy a szlovák valóság ismeretének hiánya, a paraszti és a munkástömegektől való elzárkózás eleve lehetetlené tette Vajanský számára a korszerű széppróza művelését. Hagyatékából lírájának egyes darabjait, irodalmi kritikáit tekintik maradandó értéknek. No meg bátor, rendületlen harcát, amelyet népe jogaiért vívott.

Életművének átértékelése azonban semmit sem változtat azon a tényen, hogy Vajanský a múlt század utolsó harmadában rendkívüli hatást gyakorolt a szlovák értelmiség gondolkodására, szemléletének alakulására. Az újságot és szépirodalmat olvasó szlovák középrétegek tulnyomórészt olyannak látták a dualista korszak politikáját, olyannak ismerték meg a magyarságot, amilyennek Vajanský írásai mutatták. Ezért nem érdektelen számunkra, hogy milyen képet rajzoltak rólunk ezek az írások.

Vajanský és a magyarság viszonyát, helyesebben: a szlovák író magyarságszemléletét irodalomtudományunk egyértelműen negatívnak szokta feltüntetni. Nem is alaptalanul, hiszen kora magyar világáról, a politikai, a gazdasági, a kulturális élet jelenségeiről csak elutasítóan, csak elfogult hangon tudott nyilatkozni. Sajtóperei, indulatoktól feszülő versei, szenvedélyesen csatázó újságcikkei s nem utolsósorban sarkítottan tendenciózus regényei olyan ellenfélnek mutatják, aki a megszállottak hitével hirdette a maga igazát s ez igazság tudatában hozta meg a halálos ítéletet - ridegen szigorú, kérlelhetetlen bíróként - a régi Magyarország felett.

Bizonyára ez a megtörhetetlen, szinte hivatásként vállalt, kemény ellenzékiesség is magyarázza, hogy Vajanskýnak a korabeli Magyarországról s a magyarságról vallott

nézeteit ez ideig nálunk nem tette senki tüzetesebb vizsgálat tárgyává. A szlovákoknál is csak Andrej Mráz 1926-ban megjelent monográfiája ad áttekintést arról, hogyan vélekedett Vajanský a különböző nemzetekről, köztük a magyarságról is. Ez azonban csak sommás összefoglalása az író magyarellenes álláspontjának. A probléma részletes vizsgálata, különösen a Národní noviny-ban közölt politikai cikkek, a magyar sajtóval polemizáló írások átnézése olyan eredményre vezet, amely némileg módosítja ezt a magyarellenességben megmerevedett Vajanský-képet. Ez a tanulmány ilyen vizsgálódás alapján tesz kísérletet a differenciáltabb szemlélet körvonalazására, összetevőinek, alkotóelemeinek rendszerezésére.

I.

1. Vajanský¹ magatartását kora magyar világával szemben az a küzdelem határozta meg, amelyet a szlovákság nemzeti elismertetéséért és az asszimiláció elhárításáért folytatott. Életcélul tűzte ki annak az eszmei örökségnek az ápolását, amelyet a 19. század negyvenes éveiben lezajlott nyelvi harc és a Štúr és Hurban által vezetett nemzeti mozgalom hagyott az utódokra.

Erre - mint a nemzeti hősként tisztelt Hurban fiát - a családi hagyomány is kötelezte.

A magyar - szlovák ellentétek elmélyülésének fő okát abban látta, hogy a szlovák nemzeti érzés terjedése elé akadályokat gördített a türelmetlen magyarosítás, a "magyaromán őrjöngés, amely egyszerre akarta elnyelni a nem magyar nemzetiségeket."¹ A 48-as mozgalmakban Vajanský véleménye szerint a "magyarizmus" jelszavával egy politikai "kotéria" tört hatalomra, amelynek élén Kossuth állt, s amelynek tagjai közt helyet kaptak "az összes nemzetek kalandorai."² Politikájuk lényegét fejezték ki Kossuth sza-

vai a nemzeti egyenjogúságot követelő délszláv küldöttség előtt, amikor kijelentette, hogy "magyar földön hivatalosan csak egy nemzet létezik, a magyar."³ A nemzetiségi törekvések ellen alkalmazott kormányintézkedések végül bebizonyították, hogy "a liberalizmusról, a szabadságról elhangzott összes márciusi és március előtti szónoklatok Európa divatáruházából kölcsönzött cifra rongyok voltak, amelyekbe a meztelen, önző, ragadozó és zsarnoki magyarizmus burkolózott, a ruhátlan mór frakkot öltött és el akarta hitetni a világgal, hogy civilizáltan felöltözött svihák."⁴

Vajanský nem tagadta, hogy a 48-as idők - a nemzeti törekvések hangsúlyozása mellett - történelmi változásokat ígértek a polgári szabadságjogok kiterjesztésében. Sőt a lipítségmikielosi nyilatkozatra utalva bizonyítja, hogy a szlovákság lelkesen üdvözölte a haladó eszméket. De ez utóbbiakért nem hajlandó feláldozni a nemzeti érdekeket, amint azt szerinte Kossuth követelte a nemzetiségektől. Éppen megfordítva: szabadság és nemzetiség alternatíváját Vajanský is - mint a másik oldalon Jókai - a nemzetiség javára döntötte el, ez utóbbi volt számára is a legfőbb érték, "a politikai idol". Erre figyelmeztetnek a Štefan Moyzes életrajzában leírt szavak: "A nemzetiség elvesztése milliószor fájdalmasabb, mint a polgári szabadságé. Az elvesztett polgári szabadságot visszaadhatja egy szerencsés pillanat, egy Bastille lerombolása, de az elvesztett nemzetiséget sem hősiesség, sem áldozat, sem tengernyi vér nem hozza vissza."⁵ Márpedig a szlovákságot - Vajanský szavaival élve - "a Kossuth-i terrorizmus" nemzeti létében fenyegette és ez a forrása a 48-as idők tragikus konfliktusainak. Erre utal Vajanský keserű hangú epigrammja is, amelynek a címe 1848: "Všetkým svitla razom jasná zora rannia /precitli sme i my z hlbokého spania! / Hor'sa ľud môj sladký, sotri slzu s lica! A čo prišlo? Šibenica!" (Mindnyájunknak egyszerre virradt fel a ragyogó hajnal, mi is fölébredtünk a mély álomból. Föl, én

édes népem, töröld le a könnyet! És mi következett? Akasztófa.)

2. Ha a 48-as idők ellentéteinek forrását a nemzeti jogok megtagadásában látta, ugyanez ok miatt tartja alapjában elhibázottnak a dualista magyar rendszert. Lesújtóan nyilatkozik "a politikai nemzetiség, a politikai nemzet átkozott elméletéről", amely "hazug paradoxonként" került át a gyakorlatba, s amely nem jelent mást, mint egyetlen faj kultuszát és a többi nemzet elnyomását."⁶ A 67-es országot olyan házhoz hasonlítja, amely rossz tervek szerint épült, s minden fogyatékosága a hibás alapozásból következik, ezért össze kell omlania. A század végén írott egyik vezércikkében így foglalja össze a dualizmus évtizedeinek tanulságait: "Fölösleges a sorsot hibáztatni, hiábavaló a kétségbeesés. A magyar éra kezdetétől fogva országunkban, amely egyébként kedves és drága nekünk, nincs okunk panaszkodni a történelmi-politikai folyamat logikátlansága miatt. Az egész dolog már eredetileg hamis, a konkrét tényeknek ellentmondó alapon indult és így csak logikus, hogy az építmény rosszul tervezett, statikailag elhibázott, az oszlopok ferdén állnak, a boltozatok megroskadtak. Az összes értelmes építészek, Széchenyi István gróftól kezdve egészen Mocsáry Lajosig megbuktak a pályázaton, a díjakat és a megbízatást olyanok kapták - Andrássy Gyula gróftól Wekerle Sándorig - akik vállalták a hamis tervek szerinti építést."⁷

Vajanský a dualista államrend legfőbb jellemzőjének a "magyarizmust", vagyis a magyar nacionalizmus tulzásait, mindenekelőtt az erőszakos magyarosítást tartotta. E politika hűséges kiszolgálói a "magyaronok", a renegátok, a különböző rendű és rangú asszimilánsok, akik ugyan kisebbbbségben voltak a szlovák nemzeti érzületű tömegekkel

szemben, hatalmuk mégis nagy volt, mert mögöttük állt a "közigazgatás, a pénzügyi, az iskolai és az egyházi szervek, sőt a központi kormány a maga hatalmas eszközeivel."⁸ A renegátság, a magyarónok problémája egész életén át foglalkoztatta Vajanskýt. Regényben, elbeszélésben, versben és újságcikkben küzd a szlovák nemzeti betegségnek tartott jelenség ellen. Sürgeti a renegátság történeti, tudományos vizsgálatát, okainak feltárását. A 80-as évek végén cikksorozatban fejti ki véleményét az elfajzásról, a nemzet testében pusztító "galandféregről". Okai közt a butaságot, az erkölcsi romlottságot, a divatot, a sznobizmust említi.⁹ Egy másik írásában az anyagi előnyöket, "a piszkos zsákmányt és a könnyű megélhetést" is ide sorolja. Egyébként ha renegátokról beszél, nemcsak a szlováksághoz hűtlenné vált állampolgárokról gondol. Számos cikke és a szegedi fogságról írott naplója tanúsítja, hogy a dualista államapparátus alkalmazottainak, az újságíróknak, íróknak és kulturális munkásoknak, a különböző szintű vezetőrétegeknek tulnyomó részét asszimilánsnak tekintti, olyan elemeknek, akik a karrier érdekében, anyagi és társadalmi előnyökért nemcsak hűséges végrehajtói, hanem lelkes telteljesítői is a magyar nacionalizmus programjának.

Gyűlölete - érthetően - elsősorban azok ellen irányul, akik a szlovák nemzeti ügynek fordítottak hátat. Ezek ki-pellengérezésében, emberi hitványságuk leleplezésében fáradhatatlan. A Ľalia c. elbeszélésben az elfajzott Masloň szolgabíróról írja, hogy Masloň "élő hazugság", politikai és nemzeti hitvallása hazugság, mert Vrbovéről származik és magyar akar lenni. Az urat játssza, pedig a "legközségesebb példája a falusi sviháknak"; főuri ruhában jár, de teljesen az uzsorás karmai közt van; "egészségesnek látszik, de belül rothadt", műveltnek akarja mutatni magát, de belül olyan, mint a férges dió; "négy nyelven akar beszélni, de igazán egyiket sem tudja", stb.¹⁰ Masloň és a hozzá hasonló renegátok tehát szlovák eredetük megtagadása

által elveszítik minden emberi értéküket. Olyan magyar -
tkp. uri, dzscentri - szokásokat, szemléletet, életmódot
és stílust stb. követnek, majmolnak, amelyek az erköl-
csi züllést, a céltalan életet, a teljes anyagi össze-
omlást, a megsemmisülést hozzák rájuk. Vajanský magyarón
hőseit közös vonásként jellemzi az esztelen költekezés,
a cifrázkodó, léha életmód s a vele járó eladósodás és
a sikasztás, a korrumpálódás. Még a Noszty Feri által
szemléltetett dzscentri magatartásnak is van renegát válto-
zata; azzal a különbséggel, hogy az utóbbi nemzeti jelle-
get is hordoz. A tönkrement renegát Burinský megszökte-
ti az öntudatos és gazdag szlováknak, Kunovičnak a lányát,
s ezzel "hazafias csapást" mér az "áruló" - pánszláv -
házra. A nemzeti jelleget Vajanský azáltal is hangsúlyoz-
za, hogy a lányszöktetés - tulajdonképpen az ugyancsak re-
negát Kálnayka, a züllött életű "uriasszony" közreműködé-
sével megszervezett piszkos akció - tragédiába torkollik,
a "hazafias csapás" megsemmisíti Kunovičot is és leányát
is.¹¹ A renegátság - Vajanský szerint a legfőbb bűn - tönk-
reteszi, lezülleszt, a legtöbb esetben fizikailag is meg-
semmisíti képviselőit (l. Dünngel jegyzőt a Koreň a výhonky-
ban, Lutišičot a Kotlin c. regényben), legfőképpen azonban
mérhetetlen károkat okoz a szlovákságnak, a szlovák nem-
zeti ügynek, sőt az egész országnak is. Mert a különböző
etnikai rétegekből származó, magyarrá vált asszimilánsok
az egynyelvű ország politikájának élharcosai, a nemzeti-
ségek beolvasztásának erőltetésével fokozzák a gyűlöl-
kodást, az elkeseredést, elmélyítik az ellentéteket s elő-
készítik az ország fölbomlását. A hatalom egyre inkább ezek-
nek az elemeknek a kezébe kerül s ezt arra használják fel,
hogy a helyi önkormányzatokat elsorvasztva erős állami
centralizációt építsenek ki, olyan politikai szervezetet,
amely megöli az egyéniséget, és mindent az államnak rendel-
 alá; "államosítja a hazafiságot, a lelkiismeretet", ez vég-

ső soron mindenféle szabadság megsemmisítéséhez vezet. Az erőszakra épülő államban maholnap "több egyenruhás ember futkos majd, mint civil".¹² Az erőszak fokozódását, a hivatalok hatalmaskodását Vajanský válságtünetnek tekinti. A hirtelen világvárossá nőtt Budapest "a magyarság Capuá-ja lett", a 67 után megszerzett előnyök és az anyagi jólét aláásta a "lelki és az erkölcsi erőket", a korábbi jelszavak hazug volta nyilvánvalóvá lett, a lelkesedés lelohadt és nem maradt más, mint "a csupasz erőszak és a hivatali hatalom".¹³ Más szóval: "harc az értelem, a természet, az emberi érzés ellen", ez pedig mindig körtünet.

3. Ujságírói, politikai tevékenysége során Vajanský lépten-nyomon találkozott az erőszak és a hatalom szerveivel. A rosszindulatu gáncsoskodás, a közigazgatási szervek részéről tapasztalt zaklatás, sőt üldöztetés hosszú időn át megkeserítette az életét ugyannyira, hogy művei nagy részének élményanyagául szolgált. A Koreň a výhonky c. regényben bemutatott Rohov a városi közigazgatás hibáinak gyűjtőhelye. Az alkotmányos időszakban jelentősen romlott a helyzet a szlovákoknál: "Az új, alkotmányos éra megtönte a várost hivatalnokokkal, naplopókkal, olyan szolgálhaddal, amelynek az a feladata, hogy az egyszerű dolgozó emberek után szimatoljon."¹⁴ A város vezetése korrump elemek kezébe került, amelyek elsikkasztják a bevételek nagy részét, és a legfőbb gondjuk az elszámolással való ügyeskedés. A felesleges utazgatások, a magas napidíjak, a pazarló gazdálkodás: ebek harmincadjára juttatja a város vagyonát. "De azért az új, alkotmányos, állami hazafiság Rohovban minden kétségen felül állott", ez volt a biztosíték arra, nehogy valamelyik miniszter fellépjen a korrupció ellen. A városi ellenzék? Vele szemben ott volt a biztos, erős fegyver: a pánszlávizmus. A város így módon az "állameszme bástyája" volt a pánszlávokkal szemben.¹⁵

Nem volt más a helyzet a járási, a megyei apparátusban sem. Erről vallott véleményét Vajanský a Kotlin c.

regényben tárja fel a legteljesebben. A regény cselekménye a múlt század 90-es éveiben játszódik. Büky főispán kezdeményezésére megyeszerte támadást indítanak a szlovák nemzeti mozgalom hívei, a "pánszlávok" ellen és a "magyar hazafiság" terjesztése céljából. A "magyarizmus" vezérkara besugók, spiclik segítségével tájékozik a szlovákok tervei felől. Csendőrökkel szétkergetik a volt Hurbán-katona temetésén összegyűlt embereket, botrányba fullasztják a kotlini szlovák kulturális egyletben rendezett hangversenyt, beveretik Hlavan ügyvéd és más szlovákok ablakait, Surinský plébános temetésén a gyászoló tömeg közé lövetnek stb. Minden összetűzés után börtönbe záratnak, perbe fognak egy csomó szlovákok. Vajanský úgy mutatja be az eseményeket, hogy a szlovákság élet-halálharcot vív az önkényeskedő, ostoba, rosszindulatu magyar hatalommal, amelynek képviselői gátlástalan, hitvány emberek, korlátolt, nagyhangu, züllött "hazafiak".

Igaz, hogy Vajanský regényalakjai romantikusan elrajzolt, tulságosan jó és tiszta - tehát szlovák - vagy tulságosan gonosz - tehát magyar és renegát - papirfigurák, olyan idealizált lények vagy azok fantom-ellentétei, amelyeket a korabeli szlovák kisvárosok aligha termettek. Ezért irta joggal a Kotlin-ról a magyar kritika, hogy "a legtöbb szereplő csak egy-egy testet öltött vezércikk, hogy szóval vagy tettel elmondja azt, amit a szerző lapjában megírni nem mert".¹⁶ Vagyis a szerző tapasztalatait s ezek alapján vallott véleményét olvashatjuk ki e szereplők szavaiból és tetteiből, tehát azt, hogy milyennek látta Vajanský a korabeli magyar világot és annak képviselőit - függetlenül attól, hogy álláspontját milyen művészi színvonalon sikerült ábrázolnia.

A kotlini magyar tábor vezére Büky Dezső főispán "homo novus, novissimus", az új éra kreatúrája, "a modernizált Magyarország új oszlopainak valódi tipusa". Kivülről jött, nem a megye szülötte, ezért a megyei nemesek kezdetben tiltakoztak kinevezése ellen. Kikutatták családi körül-

ményeit, elhíresztelték róla, hogy nagyapja zsidó sakter volt Csongrádon, bár - teszi hozzá Vajanský - "a liberalizmus és a magyarizmus" korában ez előnynek számított. A kezdeti bizalmatlanság azonban hirtelen megszűnt, amikor híre terjedt Büky érdemeinek, hogy "X megyében már mint jegyző a pánszlávizmus hidrájának a fejére lépett, s azt eltaposta, Y városban az utolsó szálig kiirtotta a hazaárulás gazonövényét, ő Grünwald és Radvánsky hű tanítványa".¹⁷ Vajanský Büky főispán gondolkodásmódjára, magatartására, tetteire, érvelési módszerére vetíti rá azokat a vonásokat, amelyeket a múlt századvég magyar közigazgatására jellemzőnek tart. Bükyt a szlovákellenes megyei akcióra egyéni érdeke, a karrierje készteti, másrészt a felülről kapott ösztönzés arra, hogy példát statuáljon. Az író által a Büky szájába adott érvek, a nemzetiségi mozgalmat kárhoz-tató megjegyzések a korabeli politikai fórumokon, a kormánytámogató sajtóban nap, mint nap elhangzottak. Ilyenek: "az egynyelvű nemzeti állam konszolidálása a legfőbb iratlan törvénnyé lett az összes írott törvények felett", ez ellen ágálni "csak néhány pánszláv mer...a legalsóbb társadalmi rétegekből". Ha nem is szó szerint, de ugyanezt olvashatjuk a századvég kormányssajtójában, nem egyszer magának Jókainak az egyébként nemzetiségi egyetértést hirdető írásaiban: "már meghódítottuk a művelt, gazdag városokat, a hazát szolgálja a hazafias zsidóság, nyelvileg konszolidálódik minden, felülről kezdve, sőt maga a trón, az udvar is - itt pedig néhány elmaradott, tehetségtelen diák, néhány pap és tanító utját akarja állni a folyamatnak".¹⁸ Vajanský az ellenfél érveit, nyelvi fordulatait ügyesen aknázza ki a maga szatirikus hangvétellő, gyakran szellemsen gúnyolódó írásaiban. Büky beszéde - amelyben az a pánszlávellenes akciót indokolja -, tele van frázisokkal, üresen kongó "hazafias" szólamokkal: "Mi nem engedhetjük meg, hogy dicső, a hazafiságban feddhetetlen megyénk a hazafiatlanság undorító hírébe keveredjék". Képmutatón elhárítja magáról az önkényeskedés, a törvénytelen hatalomgyakor-

lás gyanuját. Nem állami hivatalnokként, hanem mint hazafias érzésű állampolgár szervezi a társadalom erőit a pánszlávizmus ellen, mert "nem várhatunk mindent az államtól, mert az nincs mindenütt jelen, de igenis a társadalom, az mindenütt jelen van."¹⁹ Ez utóbbi érvelés gyakran feltűnt azokban a magyar sajtóközleményekben, amelyek a múlt század 80-as éveiben a magyarosítás céljaira megalakított külföldi művelődési egyesületek feladatait és módszereit népszerűsítették.

Érdekes, hogy Vajansky - bármennyire gyűlöli is a renegátokat -, gyakran utal az elfajzottakban is meglevő valamiféle lelki jóságra mint szlovák faji sajátosságra. Kotlin megye második ember, Strakonický alispán is ilyen ember: "Lélekben nem volt rossz, sőt tudott nagylelkű lenni, ha csak a politika meg nem tiltotta a nagylelkűséget"... "vagyonos, önálló, nem lopott, nem lehetett megvesztegetni, nem tette tönkre az embereket, ha csak nem követelte meg a rájuk leselkedő végzet, a szerencsétlen és korlátoeltságig kegyetlen magyarkodás fixa ideája." Erkölcsei értékének azonban itt volt a határa. Mert egyébként támogattott és védelmezett egy csomó semmirekellőt, olyanokat, akik a szlovák ügynek ártani tudtak, akik kárt okozhattak a szlovák községeknek, városoknak vagy az egyházaknak. Strakonický a megye ingyenélőiből testőrséget szervezett magának, emelynek vezetőivé mindenre kész írnokait tette meg. "A renegát fanatizmus vezette", magyarul gyengén beszélt - Tallérossy Zebulon testvére - de "fanatikus ultramagyar volt."²⁰ De ilyennek látja és láttatja Vajansky a megyei vezérkar minden tagját, a szolgabírókat, köztük Kallivoday Akost, aki egyben a megyei lap szerkesztője, s aki a bizalmas tanácskozáson így fejezi be felszólalását: "Kivánom magunknak, a hazának, a nemzetnek, s a legelső magyar embernek, a királynak, hogy három év múlva Kotlin megyében egyetlen szájból se hangozzék az idegen szó, ellenben a zamatos magyar nyelv hatoljon be az utolsó kunyhóba is."²¹ A bizalmi emberek közé tartozik dr. Kraus fi-

zikus (orvos) is, aki "többet politizált, mint gyógyított", ákitől sokan féltek, mert titkos kapcsolatai voltak Pesttel, néha napokra eltűnt, máskor meg olyan emberek látogatták, akiket a megyében senki sem ismert. Legfőbb foglalkozásának a szlovák nép üldözését tekintette.

A "magyarizmus" közigazgatásának legalsó fokán a falusi jegyző foglalt helyet. Vajanský egyik öntudatos szlovák regényalakja, Ján Greguš, otthagyta a jegyzői pályát, mert megundorodott mindattól, amit tőle követeltek. Így foglalja össze véleményét: "a jegyző - mindenki szolgája, áldozati bárány, teherhordó öszvér...hivatalból kötelessége az aljasság, parancsolnak neki az erény, a becsületesség és a meggyőződés dolgában...ráparancsolnak, hogy voksokat szerezzen, hogy kémkedjen a pap után, hogy feljelentéseket tegyen, hogy védje a züllött kiskirályok személyes érdekeit, mint az emberek ellen jól idomított buldog".²²

Ez a közigazgatási apparátus biztos támaszkodhatott célkitűzéseiben a "hazafias társadalomra", amelynek Vajanský által számbavett rétegei a következők: "a vidéki polgárság, a mindenre kapható jegyzők csapata, a részeges falusi bírók, a nagyszámu "végzett" hétszilvafás birtokos nemes, a szavazatokat szállító közepesen módos rétegek, ezen kívül, részben ezek felett: az erős, nagyrészt vagyonos, jelentős részben gazdag, évről-évre gyarapodó és növekvő számu zsidóság, az új nemesség, az új dzsentri kasztja."²³

Ha a magyarosító politika megyei és helyi végrehajtói ilyen emberekből rekrutálódnak, milyen lehet maga ez a politika a mindennapi gyakorlatban? Milyen tapasztalatokat szerzett vele kapcsolatban Vajanský, aki évtizedeken át volt szemlélője, szenvedő alanya, s egyben krónikása ennek a politikának? Krónikása olyan értelemben, hogy megragadott minden lehető alkalmat szenvedélytől fűtött,

lesújtó véleményének hangoztatására. A Kotlin c. regényben egyetlen megyére fogja rá mindazt az önkényeskedést, törvénsértést, amelyet tapasztalata szerint az államigazgatási szervek a magyarosítás jelszava alatt elkövettek:

"...a kotlini társadalom ki volt szolgáltatva a számtalan szolgabírói, rendőrségi, igazgatási, pénzügyi zaklatásnak, személyi és vagyoni jellegű kellemetlenségnek. Aki csak megmoccant, akiről a számtalan spicli besugott valamit, elveszítette vendéglői engedélyét, elvették tőle a trafikot, a sóelosztási jogot, megszüntették az árvajáradék folyósítását, fiait katonai behívással fenyegették. Büntetések, birságok, házkutatások...egyszóval nem mult el nap a közigazgatási szervek és a rendőrség tulkapásai nélkül. A kotlini triumviratus: Büký, Kraus, Varečkay fáradhatatlanul és eredményesen dolgozott. Aki este nyugodtan, gyanutlanul feküdt le, nem tudta, reggel nem úgy ébred-e mint vádlott, lázító, hazaáruló vagy legalább is alaposan megbírságolt ember." A triumvirátus mindenekelőtt a csendőrökre támaszkodott, akiknek létszámát végül is annyira megnövelték, mintha a megyében forradalom fenyegetne. Mindenütt csillogtak a szuronyok és integettek a kakastollak a fekete csendőrkalapokon. De a közbiztonság gyenge lábon állott - teszi hozzá az összképhez Vajanský -, a tyuklopások napirendenden voltak.²⁴

Csak a nevek változnak és a színhely, az alapszituáció azonban az ismert recept szerint alakul, a téma is azonos: az államhatalom képviselői az eszközökben nem válogatva igyekeznek összezuzni az öntudatos szlovákok táborát a többi művekben is. A Letiace tiene c. regényben Višňa annak a renegát szolgabírónak a neve, akinek türelmetlenül magyarosító intézkedéseit még a Jablonskýéknál összegyűlt magyarbarát társaság is sokallja és kritikával nézi: "Már nyomasztó ez a szigorú hazafiaskodás. Minden

percben gyűjtés emlékművekre, iskolákra, ösztöndíjakra -, a színdarabot csak magyarul nyitható ki. A színházi előadás: gatyá, fokos, lótolvajok. Sok ez már, sok."²⁵

Vajanský hangja a magyar világ ábrázolásában sohasem szólal meg higgadtan, tárgyilagosan. Epikus műveit is átfűti az indulat, az író gyűlölete az elnyomó rendszer minden megnyilvánulásával szemben. Szubjektívizmusa, szenvedélyesen ostromozó magatartása a mi Tolnai Lajos-unkkal rokonítja. Az ilyen írói alkat természetes vonása, a szatirizáló kedv Vajanskýt is gyakran hatalmába keríti. Főként az ellenfél kisszerűségét bemutató jelenségek ábrázolásában. A magyar politika látszateredményeit, a valóságos helyzetet befolyásolni nem tudó, felszíni, külső sikereit színezi ki előszeretettel. Azokat a szemfényvesztés számába menő intézkedéseket, amelyek az egységes nemzeti állam látszatát akarják kelteni ott, ahol történelmi adottság a többi nemzetéhez tartozó lakosság. Ilyen például a magyarosító törekvések között a helységek utcaneveinek megváltoztatása. Vajanský szerint ez is a "hazafias" blöffölés megnyilvánulása, s természetesen semmi értelme, hiszen az egyszerű szlovák polgárok továbbra is a régi, a szlovák utcaneveket használják: "Az utcáknak új neveket adtak... mindegyiket valamelyik magyar kiválóságról nevezték el: csak-hogy utca kevés volt, ezért hát az olyan nagyságnak, mint Eötvös, meg kellett elégednie egy szűk utcácskával, amelyet a magyarosítás előtt Sintér utcának hívtak, Petőfi egy fél-utcát kapott (csak az egyik oldalon volt beépítve alacsony házacskákkal és pedig úgy, hogy az összes budik a Petőfi utca felé voltak fordítva, mert ott folyt a patak.) A két nagyobb utcát Deák és Andrássy foglalta el, a piacteret pedig maga Kossuth Lajos. A piactér a nép nyelvén természetesen továbbra is csak piactér maradt, bármennyire is másként hirdették a piros-fehér-zöldre festett, nagy utcai táblák. A táblán az állt: Kossuth Lajos tér, nagy, szemet

szuró betűkkel. Az ugynevezett Darabos utcát városi határozattal Csaplár utcára keresztelték. Valamiféle irnok-irodalmár ugyanis kihalásztta valahonnan, hogy a Darabos utcában egy télen át lakott egy Csaplár nevű költő, obszitos huszár, akiről senki nem tudott semmit, még a magyar irodalomtörténet sem, amely pedig számba vette az összes versfaragókat, a prédikációk és a magyar nyelvű röpiratok szerzőit... Még a választási program is, ha kinyomtatták, helyet biztosított a szerzőnek a "magyar írók" lexikonában. Csaplár mellett szólt még az is, az irnok-irodalmár állítása szerint, hogy minden versét elégette attól való félelmében, hogy velük olvasóit megbolondítja. Olyan hamisítatlan magyar verseket irt! Már javaslat is hangzott el, hogy a költőnek állítsanak szobrot a Kossuth téren, de semmi féle képmás nem maradt az ünnepeltről. A jómódu város által a szoborra bőkezűen megszavazott pénzösszeget Dünngel kezére bízta, ott aztán gyorsan elolvadt."²⁶

Nyilvánvaló, hogy a gunyolódó hang, a lekezelő modor az itt említett nagyjaink, különösen Petőfi és Eötvös emlékére is sérti. Petőfire külön is utal az "egy télen át lakott" kifejezés, s kap egy oldalvágást irodalomtudományunk is, jelesül a Szinyei-féle sorozat. De tévednénk, ha a fenti idézetet úgy értelmeznénk, hogy Vajansky az abban említett személyekről kíván lekicsinylő - a valódi értékeket is elutasító - véleményt mondani. Mert a szatira éle nem Petőfi, Eötvös vagy Deák ellen irányul, még csak nem is Kossuth ellen, akivel szemben pedig Vajansky könyörtelesen és ellenséges. Azokat gunyolja itt ki az író, akik a szlovák kisvárosok elmagyarosítását erőltették. Tágabb értelemben: magát a nemzetiség ellenes politikát, amelynek legodaadóbb szolgálói - az író meggyőződése szerint - a renegátok voltak. Azt a politikai irányzatot állítja itt pellengérre, amely a magyar múlt valóságos értékeivel is rablógazdálkodást űzött, s nagyjaink nevét elnyomó, ember-

telen célok érdekében pusztá eszközül használta. fel. Amint hogy a magyarosítás látszateredményeit figurázza ki és a tulbuzgó renegátok csalásait teszi nevetségessé a Koreň a výhonky c. regényben az a jelenet is, amikor Rohov város hirhedt jegyzője, Dünnagel a minisztériumi kiküldött fogadására kivezenyli - még hozzá diszmagyarba öltöztetve - a szlovák polgárokból álló városi tanácsot s ott azokat állítja az első sorba, akik egy kicsit tudnak magyarul - arra az eshetőségre, ha a magasrangu vendég megszólítaná őket.

Vajanský tájékozott, művelt ember volt. Amennyire elfoglaltsága engedte, különbséget is tudott tenni a magyar élet jelenségei között. 1897-ben - a magyarországi nemzetiségpolitika helyzetét és a kilátásokat latolgatva - a következőket írta: "A magyarok elérték politikai hatalmuk apogéumát és azt kihasználják az utolsó cseppig, s a legkisebb tekintettel sincsenek azoknak a magyar embereknek a szavaira és ígéreteire, akik kiharcolták nekik a szabadságot és az államiságot okos és ügyes kompromisszumokkal... tulléptek Deákon, Eötvösön, Telekyn - hátra felé, s eljutottak a szintizsta kosutizmusig (!)... most nemzetiségi tekintetben azt a Kossuth Lajost kopirozzák, amilyen az a legvadabb időkben volt, amikor... egy kézmozdulattal egyszerre eltörölte az összes nem magyar népeket."²⁷ S hogy valóban magát a politikát, annak sovinizsta mohóságát és brutális módszereit kárhoztatta mindenek előtt, azt ugyan ebben az írásában ismételten olvasható szavai bizonyítják: "ami az alapítványokkal, a végrendeletekkel, az emlékművekkel, a könyvtárakkal történik, az kegyeletsértés és vandализmus tisztán politikai érdekből, a pillanatnyi hatalom alapján - ez a magyar sovinizmus specifikuma".²⁸

4. A "magyar sovinizmus specifikuma" nyilvánult meg Vajanský számára a korabeli országgyűlési, választásokon is. A dualizmus korának választási visszaélései irodalmunk szá-

mos alkotásában tükröződnek. Elég, ha Jókai Kiskirályok-jára, Mikszáth ismert írásaira hivatkozunk. De míg ezekben a választási trükkök, az ügyes kortesfogások, a voksokat vadászó eszem-izsom valamiféle bocsánatos bűnnek, mosolyogni való "csiny"-nek tűnnek fel, amit az anekdotikus előadásmód is sugall, addig Vajanský-nál a választási hadjárat leírása komor, tragikus színekben jelenik meg, mert a választás maga a magyar politikai élet egyik szembetűnő vonását mutatja: a nemzeti egyenjogúság durva megsértését, a "pillanatnyi hatalom" tombolását a gyengék felett. Ismeretes, hogy a szlovák nemzeti párt a 80-as évek elejétől a századfordulóig éppen a választási machinációk elleni tiltakozásul vonult passzivitásba, és negligálta az országgyűlési választásokat. Vajanský a passzivitás szükségességét kívánta bizonyítani, s egyben a választási korrupciót akarta leleplezni, amikor Suchá ratolest c. regényének fő konfliktusává a szlovák és a magyar tábor választási összeütközését tette. A választáson Vajanský öntudatos szlovák nemese, Vanovský megbukik, nem tud mandátumhoz jutni, mert a magyar közigazgatás vezetői és a velük egy követ fujó renegátok minden eszközzel a maguk oldalára terelik a választókat: a napokig tartó ivással-evéssel, fenyegetéssel, adóvégrehajtással, birságolással, a hitel felmondásával stb. Vajanský "durva és céltalan orgiának" nevezi a választási csődületet, ahol a leitatott tömegek rekedt orditozása "az éhes farkascorda üvöltésére" emlékeztet. "A kocsmák előtt a tereken és az utcákon fülsiketítő zsi-vaj uralkodik, ... értelem nélküli, esztelen kiabálás, senki nem hallgatja meg a másikat, senki nem válaszol a kérdésekre --- és ezt a durva hangzavart tulharsogják az altisztek éles vezényszavai, a csendőrök által terelt emberek óbégatása, a trombiták és a rosszul hangolt hegedűk visitása... A választók községenként érkeztek, tarka népviselettel megtöltötték az utcákat és a tereket, minden község hozott néhány zászlót. Főképpen Pelmány pártja tar-

kállott a zászlóktól. Ott osztották a falni valót, a zsem-
lét, sültkolbászt, pléhsajkákban a gulyást, ott kínálták
a pálinkát és a bort. Bort a jobb embereknek. A nép tódult
a kocsmákba, folyt a mértéktelen evés-ivás, valamiféle é-
hes nyeldeklés volt ez éhség nélkül és vedelés szomjuság
nélkül. Az utcákon a havat egyre inkább piszkos, sáros ká-
sává taposták. A sáros latyakban némely falusi kortesek
táncoltak, csak úgy fröcskölt körülöttük. Uj és uj sze-
kér sorok hozták az embereket, akiknek hamuszínűvé vált az
arcuk az egész éjszakai ivászatától, táncolástól és óbega-
tástól... Ezekben ugyanis nem bízta, ezért már a falvak-
ban megvendégelték őket és hajnalban, hogy el ne szökjenek,
bezárták őket a pajtába mint "a legszebb alkotmányos jog"
valódi rabszolgáit. Hogy élni tudjanak "legszebb alkotmá-
nyos jogukkal", ahhoz előbb disznókká kellett őket változ-
tatni, mint Circe tette Odüsszeusz társaival a homéroszi
szigeten."²⁹

Ez tehát a választópolgárok diszes felvonulása: szer-
vezett megcsufolása az alkotmányos jogoknak. De amit Va-
janský a választóhelyiségben, a voksolásnál tapasztal, az
sem marad el az előbbi mögött. Itt is napirenden vannak
a választási elnökök, tisztviselők és kortesek régi, el-
nyűtt, de mindig eredményes csinytevései. A szlovák jelölt
hiveit, mint a tizedelésre szánt nyulakat hajszojlik ide-
oda a katonák és a csendőrök, az urnánál úgy bánnak velük,
mint valami rablókkal, terrorizálják és megszegyenítik ő-
ket. A kormánypárti szavazókat kétszer is odaterelik az
urnához, a meghaltak helyett is engednek szavazni stb. Egy
idős szlovák szavazót, akiről tudták, hogy a szlovák jelölt
hive, a bizottság részegnek minősített, mert nehezen tud-
ta megnevezni, kire adja szavazatát. S amikor az öreget
kidobták, sőt fogdába kísértették mint részegyet, a korrump-
ált, leitatott szlovák választók közömbösen nézték: "A
minden emberi érzéstől és józan észről megfosztott csöcse-
lék nem sajnálta a véréből való öreget. Meghurcolását a

maga győzelmének tartotta, és képes lett volna az értatlant akár megclincselni is... Ez a nép politikai nevelése! Ez a legszebb alkotmányos jog! A jó és lágyszivű népet kannibálok csőcselékévé aljasítja."³⁰ Az országgyűlési választásokról Vajansky véleményét regényének egyik alakja, az öreg evangélikus lelkész fejezi ki tömören, amikor az "emberiességtől megfosztott csordát, a részeg handabandázást, az emberi lélek prostitucióját, az alkohol és a butítás győzelmét, a könyörtelen erőszak triumfálását" emlegeti.

5. A magyar államhatalom bármiféle ténykedése Vajansky előtt nem jelentkezhett másként, mint az elnyomás, a szlovák nemzethalál képében. Mint újságíró évtizedeken keresztül harcolt népe igazáért, írta szevedélyes cikkeit, amelyek miatt többször sajtópert indítottak ellene. Szerkesztőként állandóan szemmel tartotta a fontosabb központi magyar lapokat, és a Národnie novinyban gyakran polemizált is ezek nemzetiségi vonatkozású cikkeivel. Ismerte a lapkészítés fogásait, kulisszatitkait, tudatában volt annak, hogy a sajtó milyen fontos szerepet tölthet be a közvélemény alakításában és - félrevezetésében. Tapasztalnia kellett, hogy a sajtó hathatós eszköz a kormánysszervek és a közigazgatás kezében, nem utolsó sorában a nemzetiségek elleni harc szempontjából. Érthető tehát, ha a magyarországi sajtónak főként ezt a nemzetiségellenes oldalát látta és ennek alapján fogalmazta meg véleményét a hazai újságírásról, a sajtószabadságról, sajtóerkölcsről. Nézeteinek kialakulását befolyásolták a századvégen egyre gyakoribbá váló ügyészégi beavatkozások a szlovák (és más nemzetiségi) sajtó tevékenységébe és személyes (többnyire kényszerű) találkozásai magyar újságírókkal. Ez utóbbiak közül nem is egy volt lakója Vajanskyval egy időben a szegedi államfogháznak 1893-ban. Fogházi naplójá-

ban megvetéssel ír Radó nevű fogolytársáról, aki a sovinszta "hazafiak" típusa volt, s aki a Budapesti Hírlapban otromba hazugságokkal tűzdelt cikket írt az államfogyokról. Emiatti fölháborodását fejezi ki Vajanský a következő szavakban: "Egyáltalán sehol a világon a politika nem fonódik össze annyi személyes aljassággal, mint Magyarországon."³¹

Szépirodalmi művei közül az 1901-es keletkezésű Kotlin c. regény foglalkozik részletesebben a magyarországi sajtóviszonyokkal. Vajanský itt - mint ahogyan erről más vonatkozásban már szó esett - egy szlováklakta megye közigazgatási szerveinek s természetesen sajtójának nemzeti-ségellenes uszításait, rágalmaikat és visszaéléseit kívánja bemutatni. A sovinszta célokat fenntartás nélkül kiszolgáló ujságírást a betyárkodáshoz hasonlítja s képviselőit még az utonállóknál is aljasabb embereknek minősíti: "Vajon lehet-e a legmerészebb fantáziával undorítóbb dolgot elképzelni, mint ez az ujságírás? Az ilyen ujságíró egy modern Rózsa Sándor, Milfajt, Sobri együttléve, az összes derék emberek becsületének és zsebének a kárára. De mit is beszélek, az előbbi három a kotlini típusu ujságíróhoz képest még jellem volt; mert a maga bőrét vitte vásárra, de az ilyen semmiházi firkász garázdálkodhat gátlástalanul és bármiféle felelősségre vonás veszélye nélkül. Sőt épp azáltal, hogy tönkreteszi mások becsületét és jó hírét, önmagának érdekét szerez az előléptetésre."³²

De Vajanský nemcsak az erkölcsi megbélyegzés hangján tudja leleplezni a kormánypárti, tehát szlovákellenes ujságírást. Szatirai készségét is ügyesen veti latba s bebizonyítja, hogy a stilusparódiához is ért. S egyuttal természetesen azt is, hogy szorgalmas olvasója a magyar lapoknak. Említett regényében a szlovák nemzeti mozgalom kotlini vezetői a Zubrov hegyen tömegkirándulást, afféle majálist szerveznek, hogy hiveikben erősítsék a nemzeti öntuda-

tot és így tiltakozzanak az elnyomás ellen. A sikeres találkozáson kémek, besugók is részt vettek, egyebek közt Strakonický alispán három fogdmege, sőt Kraus fizikus is elküldte embereit. Az így szerzett bizalmas információk alapján a megyei sajtó aztán riadót fújt a szervezkedő pánszlávizmus ellen. A Kotlini Hazavédő c. újság - amelynek szerkesztője a már korábban éppen a hazafias floskulusok szemléltetésére idézett Kallivoday szolgabíró - a szlovák majálisról így ír: "Megbízható forrásból arról értesültünk, hogy a mi, egyébként példásan hazafias és jámborlelkű lakosságunk körében valamiféle titkos kezek elhintették az egyenetlenség, a viszály és a gyűlölet konkolyát. A hazafiatlan erők földalatti munkája, úgy látszik, elkerülte a haza és a vármegye biztonságán őrködők különben éber és lelkiismeretes figyelmét, ezért mi nyomatékosan figyelemztetjük mind a kormányserveket, mind pedig a hazafias nagyközönséget erre a piszkos, alattomos, de a haza és a magyar nemzet számára ugyancsak veszélyes merterkedésre."³³

Nem kevésbé tanulságos Vajansky regényének másik sajtóorgánuma, a Hazafiság Trombitája, amely címevel összhangban - még az előbbinél is harsányabban hirdeti sovíniszta frázisait. De tanulságos azért is, mert fényt vet Vajansky antiszemitizmusára, amely szorosan összefonódik magyarellenességével. A Hazafiság Trombitája c. lap cikkének címe: A tojások már a forró nomokban vannak. Szerzője dr. Gerley Mór, "korábban Móric Goldgrütznernek hívták". A cikk, amely "zsidó-magyar" nyelven íródott, arról tájékoztatja olvasóit, hogy "a sárkánykigyónak, a krokodilhoz hasonlóan, az a szokása, hogy tojásait a homokba rakja, s azok ott a napsugarak hatására kikelnek." "Nálunk is - mondja Gerley Mór - a mi fenyeveseink homokjába a forró júniusi napokban lerakta tojásait a baziliszkusz, s azokból már kikelt az átkozott fajzat, ... a kotlini talaj mélyén a panszlávizmus vulkáni tüze fortyog, a hurbanizmusé, a csehizmusé, az oroszizmusé. Akiben a mi őseink

hősi vére buzog, aki büszkén Árpád fiának tartja magát - írja Móric Goldgrützner - ébredjen fel, amikor egész Kotlin megyét, az egész országot veszély fenyegeti. Tétlenkedhetünk-e mi, annak a Botondnak az utódai, aki Kotlint alapította, amikor ebből a hazafias megyéből akarnak támadást indítani a három folyó országának szétrombolására."³⁴

Sajátos módon valósul meg Vajansky tapasztalatai szerint a korabeli Magyarország sajtószabadsága. A magyar nyelvű és kormánypárti sajtó számára a szabadság - mint az előbbiekből is láttuk - teljes mértékben biztosítva van, sőt - mint Vajansky a kotlini ujságok példáján mutatja -, ez a sajtó, s ennek képviselői büntetlenül vissza is élhetnek az írott szó szabadságával, azt erkölcstelen célokra, becsületes állampolgárok tönkretételére is felhasználhatják. Egészen más a sorsa a nemzetiségi sajtónak. Az elnyomókkal szemben lévő oldalon a sajtószabadság csak papíron biztosított, a valóságban nem. Formális jog tehát, gyakorlati érték nélkül. Ez is, mint a liberalizmus törvényeinek nagy része, csak szemfényvesztés, arra való, hogy modern államnak álcázza a keleti brutalitást. Erről vallott véleményét Vajansky a Kotlin-ban fogalmazza meg talán a legkeserűbb szavakkal: "Még kigondolni sem lehet valami gonoszabbat: hirdetni a sajtó szabadságát, s üldözőbe venni és megfojtani a már kész, törvénytisztelő sajtót, az írókat pedig börtönnel gyötörni. Olyan ez, mintha valaki ünnepélyesen kihirdetett törvénnyel megengedné a fürdést, de megtiltaná, hogy bárki is a vízbe lépjen, sőt kiszárittatná az összes vizeket: vagy engedélyezné az írást, a brosurák kinyomtatását, de aki azokat olvassa, azt büntetéssel sújtaná. Bizonyára ennyire szembeszökően sehol sem nyilvánul meg az új magyar alkotmányosság hazug volta. Megengedték az ujságok kinyomtatását, de aki olvassa azokat, kiátkozzák, üldözik, megalázzák, anyagilag megkárosítják."³⁵

6. Az "új magyar alkotmányosság", vagyis a 67 utáni jogrend nemcsak a sajtó oldaláról tűnt hazugnak Vajansky

szemében. Ilyennek látta-tapasztalta a nemzetiségekkel szemben általában is. A törvény hazug volta abban nyilvánult meg, hogy szakadék húzódott az elmélet és a gyakorlat között, hogy a szépen megfogalmazott jogi eszméket nem alkalmazták, nem valósították meg; ha pedig igen, a jogalkalmazás kettős mércével mért, a nemzetiségek mindig a rövidebbet húzták. A törvénysértések, az önkényeskedés ellen pedig öntudatos nemzetiségi polgár számára nem volt védelem. A 90-es évek közepén a nemzetiségi törvényről elmélkedve arra a következtetésre jut Vajansky, hogy 27 év alatt annak egyetlen pontját sem valósították meg. Keserűen állapítja meg: "Ezt a kardinális, szentesített, kihirdetett törvényt bátran megsértheti s rendeletekkel, utasításokkal véthet ellene nemcsak bármelyik miniszter, de minden szolgabíró, minden adóvégrehajtó, minden bíró és írnok. És a törvényellenes sérelmet elszenvedő legfeljebb az Uristenhez apellálhat. A nemzetiségi sérelmek orvoslására nincs Magyarországon sem bíró, sem érzés, sem emberiség. Az ilyen sérelmek előtt süket a miniszter és szóttalanul jóváhagyja a műveletlen, az egyéni bosszútól vezetett alsóbb tisztviselők zsarnokoskodásait."³⁶

Ezért nem szabad Magyarországon alkotmányosságról szónokolni.

Ezt a meggyőződését számos írásában hirdeti, ujságcikkekben, versben, regényben egyaránt. Zákon a kov c. versében a törvényeknek a szlovákság rovására való alkalmazását, a részrehajló igazságszolgáltatást panaszolja föl, amikor arról beszél, hogy a "törvényt hamisan, eltorzítva alkalmazzák". Kotlin c. regényében elítéli a politikai érdekek és az igazságszolgáltatás összefonódását, a bírások pártatlanságának megszüntetését, s azt az általánossá vált gyakorlatot, hogy a politikai mesterkedések a magánélet dolgaiban is érvényesítik akarataikat. Egyebek közt erről a következőket mondja: "Még ebbe a tisztára magánjellegű ügybe is beleüttötte az orrát valamilyen

politikai ördög. Belebujik a telekkönyvbe, aztán próbáld meg kikaparni onnan rengeteg kiadás, bosszankodás árán, és még örülj, ha az elsőfoku bírósági ítélet nem marad érvényben. Elvitte az ördög mindazt, ami jót a bíróságok átszervezése hozott, ma rosszabb a helyzet, mint az átszervezés előtt volt. Ami a tényérodon van, gyorsan kapd be, mert nem biztos, hogy a falat elér a szádig. Sehol a világon nem viszik át a politikai harcot annyira a magánügyek területére, mint nálunk. De ez már nem is politikai harc, ez már gyilkolás... a dolog nem áll meg a politikai-bírósági hajszánál, a politikai mesterkedések a zsebedre mennek. Másutt pártok, rendszerek küzdenek egymással, nálunk minden harc gyilkos kalózkodássá fajul."³⁷

A szlovák törekvések, még a legártatlanabb kulturális rendezvények is - úgy látta Vajanský -, a magyar közigazgatási szervek önkényeskedését hívták ki maguk ellen. Ez utóbbiakkal szemben pedig orvoslás sehol nem volt. A kotlini szlovák hangversenyt meghiusító szolgabírói önkény miatt az öntudatos szlovák ügyvéd, Hlavaň panaszt emelt, de "minden távirata hiábavaló volt, hiába utazott személyesen is Pestre. Ellenkezőleg: Ribáčikot és Hlavaht felfelmentették hatósági személy elleni erőszak miatt. Roháčikot pedig azért, mert állítólag lázított és fenyegette a magyar nemzetet, holott ő volt az, aki a felháborodott szlovákságot lecsendesítette."³⁸

A magyar törvénykezés elvtelenségéről Vajanský egyik regényhőse, Greguš mondja ki a szigorú ítéletet: "Nálunk minden törvény olyan, mint szemfényvesztő pohara, amelyikből a komédiás - varázsló az egyiknek fehér, a másiknak vörös bort mér, a harmadiknak vizet és a negyediknek mérget is."³⁹

Amikor a Kötlin c. regényben súlyosan elmarasztaló képet fest a magyar jogrendről, az igazságszolgáltatás kétarcúságáról, ezt a kritikát már egyéni megpróbáltatások, személyesen megszenvedett élmények is táplálják. A Kötlin első két fejezetét is politikai fogolyként, a besz-

tercebányai börtönben írta meg 1900 telén. A mult század végén és a századfordulón egyre gyakoribbá váltak a nemzetiségi perek. A szlovák és más nemzetiségű politikusok, lapszerkesztők, újságírók ellen indított perek s a súlyos pénzbüntetések és szabadságvesztést kiszabó ítéletek az uralkodó rendszer és az általa elnyomott népek közötti szakadék végleges elmélyülését jelezték. Vajanský egyik verse ezeket a viszonyokat idézi:

Súdia, súdia, odsudzujú,
plnia súdne lavice.
žaloby a tresty kujú,
nestačia už temnice.

Sudia, súdia, odsudzujú,
nestačia už temnice...

V tichom, trapnom rozčulení
hladia na to tisíce...
V tichom, trapnom rozčulení
veliká sa rodí vec...

Sudia, súdia, odsudzujú
a nehladia na koniec."⁴⁰

/Itélnek, ítélnek, elitélnek, megtöltik a bírósági padokat, vádakat és büntetéseket koholnak, már zsufolásig vannak a börtönök. Itélnek, ítélnek, elitélnek, zsufolásig a börtönök, szótlán gyötrő nyugtalansággal ezrek nézik mendezt; a szótlán, gyötrő nyugtalanságban valami nagy dolog születik, ítélnek, ítélnek, elitélnek, de nem vetnek számot a következményekkel./

A bírósági ítéletek érzékenyen érintették a nemzeti-ségi mozgalmakat, mégis ellenkező hatást váltottak ki ahhoz képest, amit a kormányzat elvárt. Nem a megsemmisítés és az elfojtás, hanem a növekvő elkeseredés és a fokozódó harc lett a következmény. A bírósági hajsztát a nemze-

tiségek hatékony eszközként használták fel a sovínisza politika leleplezésére belföldön és külföldön egyaránt.

Vajansky ellen a magyar bíróság több alkalommal folytatott politikai ill. sajtópert, három esetben jogerősen szabadságvesztésre is ítélték. Egy évet töltött a 90-es évek elején a szegedi államfogházban, 1900. szeptemberében hat hónapos besztercebányai büntetésére vonult be, végül 1903. december 30-án kezdte meg Vácott 62 napos államfogházi büntetésének letöltését. Ezek közül nemcsak leghosszabb időtartama miatt, de körülményeinél és hazai, valamint külföldi visszhangjánál fogva is a szegedi fogság a legjelentősebb. A róla készült fogházi napló pedig értékes forrás Vajansky nézeteinek, fogsága hétköznapijainak megismeréséhez.

Mint ismeretes, a szegedi államfogházi büntetéssel záruló sajtóper vádpontjai a Hyenismus v Uhrách című vezércikkhez kapcsolódtak.⁴¹ A "lángoló haragot és felháborodást" árasztó cikkben a "fiui és nemzeti érzésében megsértett" Vajansky miatt emelt szót, hogy a közigazgatási szervek csendőrökkel akadályozták meg apja siremlékének ünnepélyes felszentelését. A pozsonyi esküdtszék 1892. december 17-én 9 szavazattal 3 ellenében bűnösnek mondta ki Vajanskyt "a magyar nemzet elleni lázítás" címén és egy évi államfogházra, valamint 800 aranykorona pénzbírságra ítélte. A kormány sajtója élénken helyeselte a szigorú büntetést és felháborodott a védők magatartásán, akik beszédeikben számbavették a szlovákság nemzeti sérelmeit, s egyebek közt tiltakoztak a gondozásra szoruló szlovák gyerekek Alföldre történő telepítése ellen.⁴² A sajtóvisszhangból az is kiderül, hogy a szlovák közvélemény is megmozdult és Kramolin ügyész címére sok tiltakozó levél, a védők címére pedig számos üdvözlő távirat érkezett, ami Rákosi Jenő lapja szerint Vajansky tettehez hasonlóan ismét csak büntetendő cselekmény.⁴³ A perről csaknem egész Európa sajtója megemlékezett. A cseh Národní

listy gyűjtést kezdeményezett az író támogatására, a perrel egyebek közt 6 cseh lap, 1 lengyel, 3 délszláv, 3 orosz és 5 román ujság foglalkozott.⁴⁴

Vajansky 1893 február 16-án délután érkezett Szegedre. Szobát a Tisza Szállóban bérelt, oda szállíttatta poggyászát is, egy könyvekkel teli, nagyméretűládát, amelyben Turgenyev, Tolsztoj, Puskin, Gogoly, Goethe, Hegel, Homérosz művei, továbbá különféle lexikonok kaptak helyet. Másnap reggel 9 órakor érkezett fiakkere az államfogház bejáratához, s jelentkezett a börtönigazgatónál. Ez - Heizinger - "öregur, német-szlovák arcberendezéssel, megjátszotta a szüksézu és szigoru hivatalnokot, kérdések alapján megállapította személyazonosságomat. Egész habitusán látszott, hogy én egy nagyon bünös ember vagyok, ő pedig igen nagy ur, nem is olyan anyagból faragták, mint engem."⁴⁵ Így mutatja be jövendő "házigazdáját" az író a fogháznapló első lapjain.

Szegedre érkezését egyébként hírül adták a helyi lapok is, egybehangzóan "pánszláv agitátor"-nak titulálva az írót, s abban is megegyeztek, hogy az időpontot tévesen közölték.⁴⁶

Vajansky pontos leírást ad fogsága színhelyéről: "A kapu, amelyen beléptem, s amelyen át a nagy szegedi börtönből való rabok cipelték bördöndömet és a könyves ládát, egy terjedelmes, négyszög alaku udvarra vezet, amelyet magas fal vesz körül. Ennek közepén áll maga a fogház, hosszukás, emeletes épület, egy bejáratral. Talapzata eléggé kiemelkedik, úgy hogy téglával kirakott rampán át lehet belépni. 43 lépés hosszú, 24 lépés széles. A földszinten és az emeleten is hosszanti folyosó osztja ketté. A folyosóról nyílnak a cellák, számuk a földszinten és az emeleten 12-12. Mindegyiknek magas, erősen rácsosztott ablaka van, melyek az udvarra néznek."⁴⁷ Élve az államfoglyok számára biztosított lehetőséggel, igyekezett a körülményekhez képest kényelmesen berendezkedni. Szobájában a kincstári asztalon és két széken kívül helyet

kapott "a mártóni hajlitott fából" készült karosszék, a könyvespolc kb. 200 kötet könyvvel, egy pult, amely előtt állva írni szokott, a falon a cseh Vésín olajfestménye, családi fényképek, Puskin portréja stb.

A fogházi naplóban részletes képet igyekszik festeni a fogolyéletről és pedig nemzetébresztő céllal. A spielbergi 9 éves raboskodásról készült művet, Silvio Pellico könyvét tekinti példának, miközben - többnyire esténként - papírra veti gondolatait és élményeit, hogy "azok megerősítsék a nemzet iránti szeretetet és a szabadság utáni vágyat" a szlovák olvasókban. A pozsonyi tárgyaláson, az elnök engedélyével német nyelven elmondott utolsó szó jogán hangoztatta, hogy a várható bírósági ítélet három felé sujt: sujtja a szlovák nemzetet, sérti a halott Hurban emlékét és bünteti annak fiát, magát az író. A Szegeden töltött fogságot is nemzeti ügyként szenvedte el Vajansky abban a reményben, hogy "a becsületes szenvedés a tiszta és magasztos ügyért forrásává válhat a jövő sikereinek". Ez a tudat mondatja vele fogsága kezdetén a büszke szavakat a tiszták szabadságáról s az elnyomók szellemi rabságáról: "Még hogy fogoly vagyok? A mennykőbe is! Barátaim, magyarok, magyarónok és zsidók, kevés ember van köztetek olyan szabad, mint én. Engem csak a magam vétkei és hibái tartanak fogva, de a ti ostoba, megsárgult, salétromos szegedi falaitok soha... Szabad vagyok, mint a sas és repülök a ti adóssággal terhelt, szélhámos-sággal felépített palotáitok fölött, a magasba, hogy paprikától megvakított szemeitek követni sem tudnak. Elszállok a befagyott Tisza fölött, az Alföldetek felett, olyan messzire, hogy azt nem tudja számba venni Jáfettól Wekerléig a ti filiszter eszetek. Igenis, szabadnak érzem magam, mert ártatlan vagyok. Szabad vagyok, de ti rabjai vagytok nyomorúságos politikátoknak, amely erőtlenséget meghaladja."⁴⁸

Naplója nem szokványos beszámoló, hanem írói eszközökkel, tendenciózusan alkotott munka annak bizonyítására, hogy a dualista rendszer, "bűzlő mocsár", hogy képviselői, kiszolgálói erkölcsileg romlott keveréknépség, "meszticek gyűlevész hada, Európa és Ázsia minden fajtájából keresztezve". Az államfogház lakóinak tulnyomó többségében a gyűlölt "állameszme" hordozóját látta, azokat az erőket, amelyek a szlovák népet halálos veszedelemmel fenyegették. Ezért idegenül érezte magát köztük, s nem szűnt meg hangoztatni: "hiszen más világból valók, idegenek. Bármelyik kamcsadál közelebb áll hozzám."

Az államfogházi kölcsönös kiszolgáltatottság vitte bele végül is, hogy fogolytársaival személyes kapcsolatba lépjen. Nem ő volt a kezdeményező, ő csak elfogadta társai közeledését, amelyben nem kis része volt a Vajansky Szegedre érkezését kommentáló helyi sajtónak. Erről írja naplójában: "A szegedi zuglapok, az egyik kormánypárti, a másik baloldali, de mind a kettő állami támogatást élvező, azzal voltak tele, hogy itt ül a véres száju Hurban. A foglyok meglátogattak, én pedig kénytelen voltam a vizitet visszaadni."⁴⁹ Ez alól csak a román nemzetiségi politikus Lukaciu volt kivétel. Őt mint sorstársat és harcostársat - az 1895-ös nemzetiségi kongresszus bizottságában is helyet kap majd mindegyik - maga Vajansky kereste fel, s kényszerű együttlétük ideje alatt vele állt a legszorosabb kapcsolatban. Nézeteik a magyarországi viszonyokról megegyeztek, szövetségesnek, barátnak tekintették egymást. Vajansky egyik későbbi versét - amelyben költői képekben ad a századvégi országról helyzetjelentést - Lukaciu-nak címezi. Mindez azonban nem akadályozza meg abban, hogy Lukaciu bohémságra hajló természetével szemben hangsúlyozza a maga szigorubb erkölcsi felfogását. Lukaciu részt vesz a fogházi kártyacsatákban, gyakran veszít is, s mikor a szlovák író figyelmeztetésére úgy reagál, hogy "van a népnek", Vajansky megjegyzi: "van, de nem a hazard-játékokra".

Naplójában sorra veszi a különböző fogolytipusokat, pár szóval jellemzi őket, az érdekesebb egyéniségekről részletesebb tájékoztatást is ad. Az államfogház lakóinak többsége párbajvétség miatt ül, ezek a "gubók", a pár napra bezártak, akik bevonulásuk után másnap már pumpolni kezdik pénzesebb társaikat, s aztán néhány nap múlva szó nélkül eltűnnek, s a fogházörnek is adósok maradnak a sör árával. Ezek - Vajansky véleménye szerint - "kedves, ártatlan emberké", ellentétben a "hazafiak"-kal, a sovíniszta magyarkodókkal, akikkel Vajansky gyakran folytatott heves vitákat a fogházban.

A nevezetesebb foglyok között is fokozott figyelmet fordít Vajansky Wahrmann Richárdra, a századvég magyar gazdasági életében vezető szerepet játszó Wahrmann Mór fiára, akit a Széchenyi gróffal vívott párbaj miatt három hónapra ítéltek el. Feljegyzi bevonulását - teljes szobaberendezést hozatott be magának, drága fotelokat, heverőt, szekrényt, stb. -, említi indiai utját, nagyuri allűrjeit s póruljárását az örökséggel: apja csak másfél milliót juttatott neki, a vagyon nagy részét René nevű nővére örökölte stb. Annak ellenére, hogy Vajansky antiszemita, s Wahrmannál is hangsúlyozza annak zsidó származását, Richard alakját megértéssel, sőt bizonyos rokonszenvvel rajzolja. Az így keletkezett portré mégis inkább készítőjére, tehát magára Vajanskyra jellemző. Egy pillanatra sem feledkezik meg a naplóírás politikai céljáról, s ezért részletezi oly aprólékosan a szegény szlovák olvasó számára a gazdag Wahrmann fogházi életmódját: "Fényezés veszi körül: a szép butor, párnák, az indiai szőnyekek, fegyverek. Az étellemezésért 60 forintot fizet, főzi a teát, s hozzá olyan süteményt fogyaszt, amelyet dobozonként öt forintért küld címére minden második napon a pesti Kugler cég. Feketkávénál vastag havanna szivart sziv, Kubában rendelte, darabja öt forint. Kellemes illatu, enyhén kábit. Ez már a dohányzás netovábbja." És mégis

szerencsétlennnek érzi magát, teszi hozzá Vajansky, ő és Lukaciu vigasztalják. Lukaciu és Vajansky különös érdeklődésében valószínűleg meghatározó szerepet játszott az, hogy Wahrmann a fogházi beszélgetések során élesen bírálta a magyar politikát, s hogy családi körülményei révén Vajanskyék számára érdekes és értékes információkkal szolgált. Az ifju Wahrmannt ellenzékiisége közel hozta Vajanskyhoz, s naplóba került nyilatkozatai szinte egészében Vajansky szája ize szerint hangzanak, mintha maga az író fejtené ki a saját felfogását: "Mindkettőnknek tetszett, ahogy Pestet kritizálta. Egy pillanatig sem fog ebben az országban élni, külföldre utazik. Az egész magyarországi politikai rendszer, mondotta, a zsidóságra épül. Andrássy Gyula, a magas Tory még nem akarta Rotschild és társai hatalma alá vetni magát. Ezért voltak az elkerülhetetlen deficitek és Magyarország a csőd hírében állott, de amikor Tisza vette kezébe a pénzügyeket, elhatározták, hogy Rothschild és csoportja hozzáfognak a kétségbeejtő magyarországi pénzügyi helyzet rendbehozásához. Rothschild fő ügynöke Wahrmann Móríc volt - innen származik az a tíz millió." (t.i. a halála után maradt örökség.) Majd így folytatja Vajansky az előkelő fogolytárs gondolatainak idézését: "Wahrmann szerint az egész Pestet két uzsorás banda alkotja, a többi csak nyomor és szélhámosság; az egyik bandában vannak a gazdag zsidók, a másikban a gazdag arisztokraták. Nem lehet megmondani, melyik banda aljasabb. Az arisztokraták szintén uzsoráskodnak, de egy részük lumpol is, az a nemesebbik ugyanis. Ez az egész csak moslékos vályu, tisztességes kereskedelem nincs..."⁵⁰

Az államfogházi élet Vajansky fogságának első hónapjaiban nem volt más, mint a személyi szabadság elvétele, a házi őrizet egy válfaja. "Minden meg volt engedve", mondja naplójában, leveleit közvetlenül a postáról kapta felbontatlanul; az általa írt leveleket cenzurázta ugyan a

fogházigazgató, de igen liberálisan. Ujságokat járatott korlátozás nélkül, a foglyok az egész napot az udvaron tölthették, közösen ebédelhettek valamelyikük szobájában, vendégeket fogadhattak. Napirendjét - a reggel 6 órai ajtónyitás és az esti 8 órai ajtózáras közötti időben - mindenki maga határozta meg. Vajansky pontosan beszámol a magáéről. Az ébresztő után a fogházör hozza a mosdóvizet, majd a kávé-t-kiflit reggelire; utána séta a falkerítés körül; egész évben szokása volt délelőtt és délután legalább 1-1 órát sétálni. Egy kör 133 lépés, minden fordulót vonallal jelez a fa ágán, a séta végén pedig a falra karcolt vonalakkal összesíti. Egy alkalommal rekordot állított fel: március 5-én, vasárnap 200-szor járta körül a falkerítést, összesen 26600 lépést tett meg, vagyis hozzávetőlegesen 18800 métert három és 3/4 óra alatt. A testi fáradtságra szüksége volt, módszeresen edzette magát, hogy el tudja viselni a fogházi légkört. Séta után a postavárás következett, aztán ebéd, kávézás, alvás, majd ismét séta, beszélgetés, este 8-kor ajtózáras.

Ezt a szabadon szervezhető napirendet azonban a bácskai párbajozók féktelen viselkedése miatt megszigorították. Az udvarra már csak az előirt kétszer egy órára lehetett lemenni, megtiltották a közös ebédelést, a székek áthordását egyik cellából a másikba. További szigorítást vont maga után egy Zarándy Alfréd nevű államfogoly néhány órás kiruccanása a városba, amiből nem kis botrány kerekedett.

Zarándy egyénisége meglepetés, "novum" volt Vajansky számára. Ahogy naplójában elöadja, a fogházba nagy börrönddel érkezett, amely tele volt "pornográf" könyvekkel. Tájékozottsága az ilyen könyvekben, a görög és latin művektől kezdve egészen a modern időkig "mesébe illő" volt. Valóságos specialistája volt a témának, Párizsba, Londonba és Berlinbe járt a könyvritkaságok után. Cinikus volt, igen olvasott, mindenről tudott beszélni, magyar sovíniszta, Kossuth-párti, erkölcsileg romlott, annak idején 14

iskolából zárták ki, pedig mindenütt első tanuló volt. Sokan féltek tőle a foglyok közül is - mondja Vajanský -, valami démoni romlottság volt benne, amely rémülettel töltötte el az egyébként ugyancsak feslett párbaj-fiukat is. Cinizmusának és züllöttségének szemléltetésére említi meg, hogy Zarándy véleménye szerint a pornografiát és a nemi felvilágosítást az iskolában kell tanítani és a nemi betegségekről is - mint a nátháról és a köhögésről - beszélni kell már az alsó osztályokban, főként a leányiskolákban, hogy a lányok védekezni tudjanak. A jellemzés szinte minden szavából érződik, hogy Vajanský izlésével, erkölcsi, politikai felfogásával merőben ellentétes szemléletet képvisel Zarándy. Vajanský mégis azzal fejezi be fogolytársa bemutatását, hogy "tetszett nekem egyszerű nyíltsága, az undorítóról, az aljasságról, a rothadásról hirdetett felfogása. Ő nem színlelt." Vagyis az, ami tetszett benne, hogy olyannak mutatta magát, amilyennek Vajanský látta a magyar urit világnak ezt a képviselőjét, s rajta keresztül - cseppben a tengert - magát az egész magyar politikát: rothadtnak, cinikusnak, velejéig romlottnak.

Zarándy mint újságíró ismeretségben állott a Szegedi Híradó akkori szerkesztőjével, Kemechey Jenővel. S mikor az államfoglyok részletesebb tájékoztatást szerettek volna kapni az 1893. áprilisában lezajlott szerbiai államcsinyről, Zarándy vállalta - fogadásból -, hogy a falkerítésen át kiszökkik a városba, levelet visz Kemecheynek és megszerzi a szükséges információkat. Miután Zarándy teljesítette a feladatot, este 3/4 9-kor fiakkeren visszatért a fogházba, megnyerte az 50 korona fogadást, de másnap felső utasításra már magánzárkába tették. Vajanský az esetről gunyos-tréfás verset is írt, Večer 18. áprila címmel. A szegedi sajtó is részletesen beszámolt a "perfekt uriember" hőstettéről.⁵¹

Vajanský a fogházi környezetében élő embereket az ellenzéki nemzetiségi politikus és az író szemével vette számba. Modelleket látott bennük, amelyek önmagukban szemlél-

tették a dualista rendszert, megtestesítői voltak e rendszer hibáinak, s így bizonyító példák Vajansky kritikai észrevételeihez. Ilyen volt dr. Andreánszky Jenő is, aki ellentétben az állandóan cserélődő foglyokkal, kerek egy esztendőt töltött az író társaságában. Megfigyelésre, a jellem összetevőinek tanulmányozására tehát bőségesen volt lehetőség. Vajansky Andreánszkyban a korabeli pesti élet sajátos jelenségét látta és maga vallja be, hogy Kotlin című regényében sokat merített Andreánszky jelleméből, főként az Aszfaltbetyárok c. fejezetéhez. Érdekes naplóbeli jellemzése: "Szép szál barna legény, orvos-doktor, párbajhős, bonviván anyagi eszközök nélkül, író név nélkül, újság nélküli zszurnaliszta, nyakas magyar sovíniszta szlovák-német vérrel az ereiben, hirtelen támadó, könnyelmű, de tisztességes és nyílt jellem, aljaságnak nyoma sincs benne. Apja Liptóból származott... Bach - huszár volt Budán, anyja budai német lány, ezért a fiu jól beszéli a németet. Bal karja béna, valamelyik párbaj alkalmával karddal elvágták rajta az artériát. Volt vagy husz párbaaja."⁵² Az első éles politikai vita után Vajansky a maga öntudatos fellépésével megnyerte Andreánszky tetészését: "Rögtön Szveti bácsi lettem neki, attól kezdve barátok voltunk. Ő kerülte a politikai kérdéseket, s elég rokonszenves tárcát írt rólam a Budapesti Hírlapban. ... az új foglyok előtt az államfogház díszének nevezett." - mondja Vajansky.

Ha másra nem, a magyarországi élet alaposabb megismerésére, jellegzetes típusainak leltározására hasznos, alkalmas volt a szegedi egy esztendő. Annál is inkább, mert az államfogház főként az urak börtöne volt, s a tulajdonmórészt rövid, néhány napos vagy hetes büntetés a koruri világának nagyszámu képviselőjét vonultatta el Vajansky előtt. Látott nagypénzü kártyásokat, köztük egy erdélyi magyart, aki csupa új százasokban 6000 koronával ült le játszani, s néhány óra múlva már Vajanskytól kért egy ko-

ronát, hogy újabb summáért táviratozzon haza. Találkozott számos párbajhőssel, a foglyok nagy részét ezek alkották, s Vajanský arra a következtetésre jutott, hogy a párbajozás nemcsak bizonyos tekintélyt, rangot jelent az uri Magyarországon, hanem a frissen asszimilálódott polgári rétegek számára a magyarrá válás bizonyítékát, az uri társaságba szülő belépőt is jelenti. Nem egy ultramagyar akadt kényszerű lakótársai között, akik többnyire ellenséges érzéssel vették tudomásul a "pánszláv agitátor" jelenlétét, de a bátor visszavágás józanabbá, barátságosabbá tette őket. A már említett Andreánszky mellett még egy Feinemann nevű újságíró esetét érdemes megjegyezni, mert nemcsak személye lehet érdekes és jellemző, hanem a történet is, amelyet vele kapcsolatban az író előad. Mikor az új foglyot bábéli nyelvzavar fogadja - Vajanský a szerb Milojević-csel oroszul, Lukaciu az erdélyi származásu őrről románul, a többiek németül ill. magyarul beszélgettek - s gunyosan kérdezi: vajon Magyarországon van-e, Vajanský válasza határozott és világos nemzetiségpolitikai véleményt hangoztat: a fogházban "nem parancsol a sovíniszta. Itt mindenki olyan nyelven beszél, amelyikbe belszületett. Ha mindenütt így volna a szabad életben, Magyarország újból virágzásnak indulna. A nemzetek kiirtása az ország halálát jelenti."⁵³ Vajanský föllépése - mint mondja - itt is föloldotta a feszültséget. Feinemann levetette a sovíniszta álarcot, s bizalmas beszélgetésben elárulta, hogy "magyaromániája" nem komoly, hogy alföldi német és szereti anyanyelvét. Ez a tapasztalat is újabb adalék Vajanský számára a renegátok, a neofita tulbuzgók természetének megismeréséhez. Le is vonja a tanulságot: "Lám, ilyen sok itt a komédiázás, csakhogy minden komédia a mi számunkra tragédiát jelent."

Nem emberi hiúság, inkább a szlovákság nemzeti rangjának elismertetése késztette Vajanskýt arra, hogy tudatosan törekedjék a fogház "uri" vendégei előtt tekintélyé-

nek növelésére. Ebben korábbi széleskörű ismeretsége, írói, publicisztikai és politikai kapcsolatai is segítettek. A számos, különféle szláv nyelven megjelenő ujságon kívül rendszeresen kapta a Daily News c. lapot, amelyet "nagy, heti csomagban" egy prágai banktisztviselő küldött szege-di címére. A világ minden tájáról kapott leveleket, még Teheránból is, s tudatában volt e gazdag posta fogházbeli hatásának: "Az én póstám volt a legnagyobb azóta, hogy a sáros és lusta Tisza partján felépítették az államfogházat... jó volt ez, főleg a korlátozottabb magyarónok miatt, akik azt hitték rólam, hogy bogarakat eszem, drótozok és nyomorult kis tótocska vagyok, aki kés- sen hajt fejet az ő "államalkotó" magasabbrendűségük előtt. S itt most egyszerre kicsinyek lettek, elhagyottak, amikor engem a rokonszenv és a tisztelet számtalan jelével halmoztak el, nekem volt a legnagyobb könyvtáram, hozzám fordultak olvasmányért és részesültek azokból az ajándékokból is, amelyeket a véreimtől kaptam."⁵⁴

A tisztelet és a baráti ragaszkodás jelei valóban gyakran szereztek derűs pillanatokat Vajanskýnak. Meglátogatták a turócszentmártoniak, családja tagjai, barátai, tisztelői különböző szlovák városokból, külön csoportban vagy tiz egyszerű szlovák, akik rokonnként jelentkeztek a portán, de nem kaptak belépési engedélyt, s Vajanský az emeletről, Andreánszky szobájából integetett nekik a rácsos ablakon át, s ők az utcáról viszonozták lelkesen; ajándékokkal halmozták el, a pesti szlovák fiatalok díszes albumot, a szlovák asszonyok ezüst étkészletet küldtek, pénzt kapott az amerikai szlovákoktól, a különböző hazai tisztelőktől csomagot, élelmiszert, jóféle italt. Ezek révén gyakran látta vendégül a hozzá közelebb álló fogolytársakat, és szerzett nem egy esetben ilyen módon is újabb elismeréseket, barátokat a szlovákság, a szlovák nép és vidék számára. Nagy sikert aratott egy turócszentmártoni szakács, Balkó Pál küldeménye, a pástétomos

csomag, amelyet még az előkelő Wahrmann is - bár vonakodva - megkóstolt, s olyan finomnak találta, hogy csak a póstai bélyegző győzte meg arról, hogy nem moszkvai terméket evett, s hogy Turócszentmártonban is vannak kitűnő szakácsmesterek. A hazai borküldemény pedig egy Sima nevű - Vajansky szerint ellenzéki érzelmű politikus - foglyot készített arra, hogy áradozó elismeréssel szóljon a "tót bor" erényeiről, elmarasztalva az alföldi "kerti" borokat.

Hogy az ilyen apró mozzanatoknak is szlovák nemzeti kicsengést kölcsönzött Vajansky, hogy tehát a fogházi élet minden pillanatát az elnyomott nép fiaként élet át, azt nemcsak a naplóban olvasható megjegyzések tanúsítják, hanem azok a versek, versvázlatok is, amelyek többnyire nyomon követték az apró eseményeket. Ő maga nem tekinti ezeket igényes alkotásoknak, a Tót bor-t például csak idézőjelben nevezi "versnek", az amerikaiak pénzküldeményét megköszönő írásból is "a fogság hangulata árad", a Zarándy szökéséről vagy a fogházi macska látogatásáról írott költemények is erősen alkalmi jellegűek. Figyelmet tehát nem esztétikai értékük, hanem dokumentatív jelentőségük és szemléleti-kritikai tartalmuk miatt érdemelnek.

Ilyen írói szándék terméke "a keserű fogházi pillanatok"-ban született kis ciklus is, amelynek a szerző az Aforizmák a magyar fogságból 1893. címet adta. Itt is akár paprikahamisításról, akár a "se nem falu, se nem város" Szegedről ír, épp úgy megmutatja a számára ellenséges világ sebezhető pontjait, mint amikor találó kis portrékban jeleníti meg a "Magyarhonhoz" méltó veresorru porkolábot (a fogházigazgatót), a város főterén tereferelő és köpködő civiseket, vagy fogolytársait. Igazán maradandó verseket az ihlettel telítettebb pillanatok sem hoztak. A nehezen elviselt fogság, a gyakori depressziók nem kedveztek a muzsának, hiányzott a lelki erő a

gondolat és érzés tömörítéséhez, a vers-követelte magasabb fegyelemhez. Ezt Vajansky is tudta, ezért nevezi ezeket a verseit rögtönzéseknek, improvizációknak. Így maradt torzó a nagy vers lehetőségét magában hordó kísérlet, Az első pacsirtához című, amely a szabadság és a katonai gyakorlótétről felhangzó durva fegyverzaj ellentétére épült volna; teljes szövege ellenére sem befejezett, mert szétfolyó, formátlan és formálatlan alkotás a Szegedi te-lihold. Improvizáció a rácsos ablak mögül című⁵⁵ is; amely a költő elmélkedését mondja el a szabadságról és vágyódását szerettei után. A Szegeden írott versek között csak az utolsó, a szabadulás előtt pár nappal keletkezett óda kiegyensúlyozott alkotás, amely klasszikus fegyelmével zárja keretek közé, s pallérozza a szabadulás feletti örömet: hiszen csak a szűkebb, a személyes rabság ideje telt ki, "a Táttra fiát" odakint a tágabb rabság, a nemzet várja! Végül érdemes megemlíteni, hogy az államfogház a magyar-szlovák irodalmi közvetítésre is adott ösztönzést. Vajansky egyik korábban, tehát nem Szegeden írott versét a fogolytárs, Pataj Sándor magyarra fodította, s közölte a Szegedi Napló 1893. április 20-i számában A fenyőhöz címmel.⁵⁶

7. Vajansky harcában nemzete jogaiért kiemelkedő helyet foglalt el a szlovák ifjúság nevelésének gondja, az iskolák ügye. A szlovák nemzeti mozgalmat irányító előző nemzedék példája - amelyhez apja is tartozott - arról győzte meg, hogy a polgári értelmiségnek történelmi szerepet kell játszania a szlovákság felszabadításában. Ugyannyira, hogy egyes cikkei, utalásai szélsőséges változatban is megfogalmazzák ezt a szerepet, amikor az intelligenciával azonosítják magát a nemzetet. Ugyanakkor azt kellett tapasztalnia - s a szlovák gimnáziumok bezárása után számos tény támasztotta alá azt a tapasztalatot -, hogy a magyar iskolákban tanulmányokat folytató szlovák fiata-

lok gyakran eltávolodnak a nemzeti eszményektől, elmagyarosodnak, idegen érdekek szolgálatába szegődnek, s közülük kerülnek ki a tulzó magyarkodók, a szlovák ügynek mérhetetlen kárt okozó renegátok. Ismeretes, ez utóbbiakat mennyire gyűlölte Vajansky's írói, publicisztikai, politikai tevékenységének fő vonalába esett egész életén át az elfajzottak leleplezése, az ellenük folytatott harc. Érthető tehát, hogy az iskolapolitika, a felnövekvő nemzedékek problémái, műveltségük, erkölcsi felfogásuk kialakítása Vajansky szemléletében szorosan kapcsolódott az alapvető nemzeti érdekekhez. Ezért alig van olyan műve, amelyben ne találkoznánk ezzel a kérdéssel. A korabeli magyar közoktatást több oldalról is bemutatja olvasóinak, a kép - érthetően - minden részletében elmarasztaló és vigasztalan. A Burka v zátisi c. elbeszélésében Orechovansky két fiát végleg elrontotta, s a szlovák nemzettől elszakította az iskola: "Fiai a nevelés következtében hideg dühöngőkké váltak, az utolsó kötetelket, amely az apát még az ősi földhöz kapcsolta, a fiuknál eltépte az újfajta iskola, a tudományos ismeretnyújtásban sekélyes, az érzelmek formálásában pedig gyenge vagy teljesen hatástalan nevelés."⁵⁷ De nemcsak a gyenge tudományos színvonalat és az érzelmi kultúrában szegényes nevelést bírálja. Ennél sokkal gyakrabban találkozunk Vajanskýnál a szlovák nemzeti szellemhez ragaszkodó középiskolások ellen indított hajszá, az adminisztratív fellépés motivumával. Ennek jellegzetes példáját, Vajansky szemléletének, felfogásának szinte a sémáját nyújtja a Podrost c. novella. Ebben néhány öntudatos gimnazista önképzőkör-félét alakít a szlovák kultúra ápolása céljából. Egyik társuk elárulja őket, és pedig egy "magyarón" tanárnak, aki születésére nézve besztercebányai szlovák volt, de "vadul, rosszindulatúan magyarkodó". Az ügy kizárással végződik, az indok: hazaárulás, pánszlávizmus. Itt is találkozunk

a szlovákságot üldöző szolgabíró alakjával, az öntudatos szlovák kislánnyal, aki fõlháborodásában tûzbe veti magyar könyvét, naplóját, versidézeti-gyûjteményét. Az írói igazságszolgáltatás az elcsapott fiatalok legjobbrait - legöntudatosabbjait - orvosi, ügyvédi diplomához juttatja. A volt áruló diáktárs karriert csinál: minisztériumi tisztviselõ lesz annak az írói véleménynek bizonyítékeként, hogy a korabeli Magyarország a renegátok paradicsoma. Végül megjelenik - nem ugyan a szemünk elõtt, csak írói közlésben - a kor nemzetiségpolitikájának tipikus szereplõje, a kormánybiztos, akirõl, helyesebben magáról a kormánybiztosi funkcióról Vajanský itt is, mint oly sok helyen másutt, lesújtó véleményt mond: "Magyar kormánybiztos - gondolom, ezzel mindent megmondtam. Hol van Gogol tolla, amely tökéletesen szatirizálni tudná ezt az erkölcsi nullát és brutális, megsemmisítõ hatalmát."⁵⁸

Vajanský világának kormánybiztosai, szolgabírói buzgó végrehajtói a felülrõl kapott utasításoknak. Számon tartják, kik azok az értelmiségiek, többnyire tanítók, akik szlovák ujságot olvasnak, akik a "pánszláv" kultúra szervezõi. A Letiace tiene egyik hõsének, Miloš Holan-nak az apját, az idõs tanítót is ezért üldõzi Višna szolgabíró, aki "dühõng, terrorizálja a lakosságot", s a munkában megrokkant, öreg és beteg tanítót megfosztja kenyéréstõl. Ilyen körülmények között kilátástalan jövõ vár azokra a fiatalokra, akik - mint a Suchá ratolest c. regény fiatal tanítója, Tichý Albert - a népmûveltség emelésére vállalkoznak. A szomorú jelen nyomasztó gondja gyõtri a tervezett házasságáról tõprengõ ifjút. Elkeseríti, hogy "körülötte összeomlik minden, ami neki szent és drága. Intézet intézet után esik a szlovák gondolat ellenségeinek áldozatául, a városkákban kialszanak a tüzek, a falvakban kihunynak a házi tüzhelyek és a szikrák."

Vajanský gyakran emelte fel szavát a hatóságok tulajdonképpeni ellen. De a közigazgatási szerveknek nem volt e-

gyetlen intézkedése, amelyik olyan mélységes felháborodást váltott volna ki Vajanskyban, mint az u.n. szlovák árvák ügye, azoké a gyerekeké, akiket a magyar hatóságok elszakítottak a szlovák környezettől és magyarok közé helyeztek, mint állami gondozottakat alföldi magyar családoknál helyezték el őket. Erről szóló egyik cikkében emberkereskedelemnek minősíti az eljárást: "gyermekeink elszállítása és a velük folytatott üzletelés mindenekelőtt merénylet népünk teste ellen. A szellemet meg tudják fojtani az óvodákkal, a magyar nyelv beerőltetésével az elemi iskolákba, a polgári iskolákkal, egyáltalán a magyarosítással. A népet demoralizálni tudják számtalan közigazgatási eljárással, a politikailag elfogult bíróságokkal, a választási vesztegetésekkel, zsarnoksággal, kocsnával stb. De a testet megölni csak így lehet...a magyarosítás Minotauruszával."⁵⁹ Ez ellen tiltakozik "Siroty" (Árvák) c. verse, s még inkább az e tárgyban legismertebb műve, a Herodes c. elbeszélő költemény az erőszakkal elhurcolt, s az új gazdától hazaszökni próbáló két szlovák gyermek pusztulásáról. A bibliai gyermekgyilkos Herodes szimbolikus jelentése nyilvánvaló. Az is biztos, hogy Vajansky költeménye nem a magyar-szlovák barátság jegyében fogant. De a vers értelmezésénél nem hagyhatjuk figyelmen kívül - s erről később részletesebben is szó lesz még - a költő megjegyzését arról, hogy a Herodes c. versben nem a magyarság egészének gyűlöletére buzdít, hanem csak az erőszakos asszimilációt, annak brutális módszereit és képviselőit igyekszik gyűlöletessé tenni. A szlovák gyerekek sorsa miatt érzett aggodalmainak költői kifejezésére népmesei motivumot is felhasznál Vajansky. A Saň (Sárkány) c. verse ugyan - mint a cím alatt zárójelben olvasható - ősrégi monda, de a mesei keret, a tizenkétfejű sárkány, amely a hegyek közt lakó nép gyermekeit falja fel, míg csak meg nem érkezik Keletről Papolval, az óriás, s meg nem öli a szörnyeteget, nagyon is átlátszó allegória a

90-es évek magyarországi viszonyairól ill. Vajansky fel-fogásáról. A sárkány "talán a pokolból" érkezett a hegyek közé, ahol számtalan szolgája akadt, válogathat a hóhérokban. A szolgálatába szegődött népség rabolja el az anyáktól a gyermekeiket a falánk sárkány részére. A mondanivaló aktualitását azzal emeli ki Vajansky, hogy a vers végén felhagy a mesei modorral, s az olvasóhoz fordulva hangsúlyozza, hogy a mese valójában igaz történet, mert már biztos jelek láthatók Keleten, amelyek Popolval közeledtét adják hírül.

Vajansky érzékenyen reagált minden olyan kormányzati intézkedésre, amelyben a magyarosítás céljait fedezte fel. Még sajtópert is indítottak ellene amiatt, hogy éles hangú cikkben bírálta a magyar nyelv terjesztésére buzdító miniszteri rendeletet.⁶⁰ Ugy vélekedett, hogy a magyar iskolák, különösen a közép- és felsőfoku intézetek, a szlovák ifjúság számára "az árulás, a jellemtelenség és az elfajzás gyárjai". Szemléletében, s eszméit képviselő nemzetű szlovák alakjainak felfogása szerint a tanulás útján elérhető társadalmi felemelkedés azonosnak tűnt a magyarrá válással, ezzel pedig együtt járt az erkölcsi romlottság, a züllött életmód megkedvelése. Erre a szemléletre jó példa a Koreň a vyhonky egyik alakjának, a pesti jogászszakodásba belerokkant, végül tüdőbajban elpusztult ifju Vrábel-nek az esete. A fiát vesztett apa ilyen szemrehányásokkal illeti feleségét: "Iskolák, iskolák, az undokság és a romlás barlangjai. Méreg, a pokol csapdája; urat akartál (a fiadból), urat. Verje meg az isten a mi gyerekeink elrablóját és meggyalázóját! Urat akartál! Most már ur lett belőle, most már elmagyarosították! Szerencsétlen asszony, bűnös anya!"⁶¹ A magyar egyetemekről, főként a jogásképzésről, az egyetemi ifjúság életmódjáról legrészletesebben a Kotlin c. regény főhősének, Lutišićnak a fiatal éveit ismertette nyilatkozik. Már a Podrost-ban "Werbőczy badarságai"-ként említi a magyar

jogtudományt. A Kotlinban - a pozsonyi jogakadémiáról szólva, ahol ő maga is tanult annak idején - a jogász-képzés és a tudomány elavultságát, korszerűtlenségét hangsúlyozva "a magyar jog halott áltudományá"-ról, az előadóterem katedrájára "naponként felkapaszkodó halott emberek"-ről beszél, a hallgatósággal a katedráról egy halott arc néz szembe, s halott a szellem is, amelyet "a professzorok által összefércelt kompendiumok" árasztanak.⁶² S amikor Lutišić a váratlan örökség révén hirtelen dúsgazdag ifjúvá lesz és a jogászkodást Pesten folytatja, Vajánskýnak alkalma nyílik arra, hogy hősének fővárosi környezetéről és ezen keresztül a pesti "aszfalt-betyárokról" - azaz a holnap magyar politikusaikról elmondja a maga elmarasztaló véleményét. Aszfaltlovagoknak is nevezi ezeket a gazdag fiatalembereket, akiknek létformájuk az önkényeskedés, az emberek terrorizálása; akik kapcsolatban álltak az arisztokráciával és a magas hivatali körökkel, ott is volt pártfogójuk, ahol a "hatalom forrása" van, épp ezért büntetlenül követhettek el bármilyen féktelenséget, akár fényes nappal is. Lutišić romlása, elfajzása, fizikai és morális erőinek felőrlődése itt indult meg, ebben a környezetben, ahol szívesen fogadták, sőt hamarosan vezető szerepet játszott: "Beleélte magát a piszkos politikai kavarodásba olyannyira, hogy már az újságokban is ünnepelték és a "derék magyar fiatalembernek" képviselőiséget és nagy politikai jövőt jósoltak".⁶³ Mindezt természetesen az elfajzás, a renegátság ellenében.

8. A szlovák nemzeti sérelmeknek a századvégen nincs Vajánskýnál éberebb számontartója. És minden újabb sérelem felidézi tudatában az összes korábbiakat, s ilyenkor érvelése, szenvedélyes megnyilatkozásai szinte leltárszerűen veszik számba az elszenvedett igazságtalanságokat. Másfelől az is jellemzi gondolkodásmódját, hogy a szlovák-ság életének minden hiányosságát, minden baját és nyomo-

ruságát egyetlen okra, a magyarosításra vezeti vissza. Legyen bármiről is szó: anyagi nélkülözésről, a művelődés elmaradottságáról, a falusi életforma bomlásáról, erkölcsi normák, szokások megváltozásáról vagy akár a kivándorlásról - mindez a nemzeti elnyomás számláján jelentkezik, s föl sem merül Vajanskyban a gondolat, hogy a társadalmi okoknak is lehet valami szerepe. Ennek a sérelmi politikának, illetve a benne megnyilvánuló szemléletnek - amely egyrészt mindig összegez, "naprakész", másrészt minden bajt egyetlen okra vezet vissza - meggyőző példáját találjuk a Kotlin c. regényben. Greguš, Vajansky pozitív hőse így panaszodik: "Nálunk himnuszokat énekelnek az országról, a szülőföldről, az un. hazáról (ördögi német szó: Haus), esküdznek, a mellüket verik, hogy mennyire szeretik a magyar hazát, sőt imádság is szól róla, de a népet, amely a hazát egyedül teszi értékké, a népet tönkreteszik, hekatombákon feláldozzák, a magyarosítással butítják gyermekkortól fogva, szellemi és anyagi romlásba döntik, megalázzák, megfosztják szellemétől, akarától, önállóságától, dolgoságától, a magyarosítással kivetkőztetik erényeiből és önbecsüléséből, a régi, jó szokások öltözkézből, azzal veszik el becsületét, jámborságát, megrontják a szülőföld iránti szeretetét; a magyarosítással naponként megsértik a népet, zsarnokoskodnak felette, izgatják, kárt okoznak neki, végül és főként az erkölcstelenségbe lökik, az istentelenségbe és az érzékiességbe. A magyarosítás következménye nem lehet más, mint a nyomor, amely mély nyugtalansággal jár együtt. És amit a nyomor nem pusztít el, azt szégyenpadra ülteti és nevetség tárgyává teszi a műveletlen, üresfejű, s főként lelkiismeretlen emberek kezében lévő közigazgatás. A nyomorba döntött nép, hogy megvédje legalább a csupasz bőrét az összeszáradástól és szegény tagjait az elmagyarosítástól, azaz a csontvázra nyomorodástól, elmenekül, hogy maradék erejét a tengeren túl hasznosítsa. S ha

megizlelte, hogy másutt, a vadídegenben inkább nézik embernek, mint otthon, ha küldött már néhány dollárt kiéhezett falujába, felüti fejét a népbetegség, a kivándorlási pestis, amely a jó, töretlen erőktől fosztja meg az országot és a nemzetet."⁶⁴ Ugyanezt a helyzetképet, vagyis a magyarosítással előidézett anyagi és erkölcsi romlást, a tömeges kivándorlásba vagy a vallási szektákba menekülés képét festi meg Vajansky a Koren a vyhonky c. regényében is, amikor Mirko Kladný Bécsből szülőföldjére látogat és mint valami szlovák Csicsikov, egyik faluból a másikba kocsizva töpreng az elé táruló szomorú látványon.⁶⁵

Mindezt a publicisztika nyelvén is megfogalmazza egyik cikkében, amelyet nézetei összegzésének, vagy akár elvi állásfoglalásnak is tekinthetünk a korabeli Magyarország nemzetiségi politikájával kapcsolatban. Érdekes, hogy az oly türelmetlennek és elfogultnak ismert Vajanský itt higgadtságot mutat, és különbséget tesz az erőszak nélküli, a természetes asszimiláció és a hatalmi eszközökkel, kényszerrel kieroszakolt beolvadás között. Különbséget tesz és nem kifogásolja, hogy a multban - tehát a nemzetiségi küdelmeket megelőző századokban - családi, vagyoni és egyéb okok miatt a magyarnyelvűség tért hódított a más nyelvűek körében. Ezzel szemben elveti, kárhoztatja saját korának politikai gyakorlatát, a "magyarizmust", amely a más nemzetek rovására akar erősödni és terjeszkedni, méghozzá erőszakos eszközökkel. Ezáltal az asszimiláció átlépi a jogosság határát, törvénytelen utra lép, megsérti az ország többi nemzetiségét. Ez a nemzetiségi politika - mondja Vajanský - vallásellenes, mert megakadályozza az anyanyelvi templomi szolgálatot; de nemzetellenes is, mert meg akarja fosztani a nemzetet nyelvétől, multjától; egyben kultúraellenes is ez a politika, mert fékezi a műveltség terjesztését, megsemmisíti a már meglévő intézményeket (Matica, a szlovák gimnáziumok), új intézményeket létrehozni nem enged, tudatlanságba dönti a

tömegeket; guzsba köti a szellemet , mert gátolja az irodalom fejlődését, növeli az analfabétizmust, az idegen nyelv erőltetésével lesüllyeszti az általános műveltségi színvonalat; továbbá gazdaságellenes ez a politika, mert a nemzeti érzés elnyomásával szegénységet, nyomort zúdít a tömegekre; erkölcsellenes is, mert árulásra, jellemtelenségre, renegátságra csábít; végül antihumanus politika a dualizmusé, mert megöli az embert az emberben, kegyetlen eszközöket alkalmaz, gyűlöletet szít, viszályt támaszt a családokban, a községben és a városban, rabszolgákká süllyeszti az embereket. Egy mondatba sűrítve így hangzik az ítélet: "a magyarosítás a legnagyobb szerencsétlenség, amely érhetette nemzetünket."⁶⁶

Korántsem ilyen higgadt érvelésű, a korabeli nemzetiségi politika fogyatékoságait tételszerűen leltározó megnyilatkozás a Lož v triumfe (A triumfáló hazugság)c. írása.⁶⁷ Ellenkezőleg: a fölhalmozódott keserűség, a feszítő indulat éles hangjai csapnak fel a mondatokban, amelyeknek mindegyike vád az elnyomók ellen; egy-egy pillanatra úgy érezzük, a szlovák Tiborc panaszát halljuk; a trónon ülő, "piszkos tagjait szétterpesztő" hazugság pedig szinte költői látomásként idézi meg a "szép zsványtánya", az Ady-féle Hazugság-ház légkörét. Ime Vajanský szavai: "Szlováknak lenni már önmagában is vétség, törvénytelenység, hazaárulás, gyalázat, kártevés, ezerféle nyomoruság, gyilkosság, ... mint valami söpredéket sértegetnek bennünket a hivatalokban, a vasuti pénztáraknál, minden nyilvános fórumon, még a postán és az adóhivatalokban is, ahova utolsó filléreinket visszük. Emberiességükből kivetkőzött lények, kik vadságukban elveszítették nemcsak állampolgári méltóságukat, hanem emberi formájukat is, körlevelekkel bojkottálják iparosainkat, kereskedőinket, a hű és tisztességes adófizetőket. És a nemzet ellen irányuló, személyeket és vagyonokat megsemmisítő üldözések

felett terpeszkedik - mint valami trónon - piszkos végtagjaival a triumfáló hazugság az igazságosságról, az egyenjoguságról, a kulturáról, a humanitásról és - tisztetség ne essék szólván - a liberalizmusról...Nem lehet fájóbb, fojtóbb sértés, mint ez a közönséges méreteiből hirtelen nagyra nőtt hazugság az igazságról, az állampolgári és nemzeti egyenjoguságról, a nemzetiségekkel való szelid, humanus bánásmódról Magyarországon."

9. Korábban már utaltunk arra, hogy a közéleti tematika, közelebbről a hazai nemzetiségpolitikai sérelmek hatása Vajansky versein is kimutatható. Ha átolvassuk összegyűjtött verseit, kiderül, hogy költészetében nemcsak elszórtan találhatók az elnyomás elleni tiltakozás nyomai, hanem ezek egész liráján végig követhetők. A lírikus Vajansky magyarság szemlélete természetesen ugyanazokból az elemekből tevődik össze, amelyekkel az eddigiekben - szépprózai és publicisztikai írásait vizsgálva - megismerkedtünk. Tartalmilag újat azokhoz képest tehát nem mondhatunk. Ami számunkra érdekes lehet, az a reagálás módja, az a lírai kifejezési forma, amely az író véleményének hordozója. A Čierna vila (A fekete tündér) c. vers például azt a lírai reagálási típust képviseli, amelyikben a Vajansky a népi költészetből származó és a romantika által is kedvelt párbeszédes megoldást választja a nemzeti sorskérdések megfogalmazására. Itt a költő és a tündér között folyik a párbeszéd arról, miért fogy a szlovákság. A válasz: "A mi asszonyaink a zsarnok, a kőborlova számárra szülik a gyerekeket, a tengeren túl, Amerika számára" stb. Ez a forma a költői állásfoglalás közvetlen megfogalmazására ad lehetőséget, hatása nem a költői képekben rejlik, hiszen a hangsúly nem a képeken, hanem a gondolatot fogalmi uton kifejező stíluson van. A hatást a párbeszéd által sugallt drámai szituáció, a benne rejlő feszültség, és a felfokozott hangulatban kimondott ítéletek súlyossága hordozza. Magyar példának Kölcsey két Zrínyi-

verse kinálkozik.

Más verstípus a Milujte spevcov (Szeressétek az énekeseket) című, amely nem a nemzeti lét nagy kérdéseire keresi a választ, hanem a mindennapi élet, a hétköznapok apró, de összességükben az életet megkeserítő sérelmeit veszi számba. A társadalombírálatnak sajátos formája ez - a magyar példák közül Vajda János Sodoma c. versét lehetne rokonítani vele -, szinte tételszerűen veszi száma a visszasságokat, szemlét tart a társadalmi fogyatékoságok felett. Hatásának titka a halmozásban s ezen belül a kritikai tételek előre haladó súlyosbodásában, a fokozásban rejlik. Prózái változatával Vajanskýnál az előbb említett Lož v triumfe c. cikkben, a regények közül pedig leggyakrabban a Kotlin-ban találkozhatunk. Szemléltetésül a Milujte Spevcov c. vers néhány soránt idézzük: "Bárhová lépsz, csupa gyilkosokba ütközöl, akár az igazságod keresed, akár passzust váltasz az ökreidre, vagy az adódat fizeted ... vad ricsajuk veri fel a megyeházát ... ha templomba lépsz, szószékről az elfajzást hirdetik, az iskolában gyermekeidet árulásra nevelik... az országgyűlés intrikál és pletykákról szónokol." stb.

Ismét más verstípus az, amelyik az ellenétételen alapuló irónia eszközeivel tart szemlét, most már nem a mindennapok visszás jelenségei felett, mint az előző, hanem a kor erkölcsi felett, pontosabban az olyan személyiségjegyek és jellemvonások felett, amelyek Tisza Kálmán Magyarországnak a biztos karrier feltételei. A vers minden sora formailag egy-egy hasonlat, amelynek összekapcsolt két tagja ellentmond egymásnak. Az így kihangsúlyozott irónikus jelleg és a köznapiság szemlélettel és nyelvhasználattal merőben ellentétes forma különösen kiemeli az író mondanivalóját és fokozza a vers kiritikai életét. Szemléltetésül néhány sor az Istá karriéra (A biztos karrier) c. versből: "Hüség, mint a kigyó, állandó, mint a hold, kegyes szívű, mint a hóhér, szilárd, mint a hullám, ... bátor, mint a nyul, eredeti, mint a visszhang stb.. az

ilyen fiatalur jövője miatt nem kell aggódni".

A versek másik csoportjában a költői kép válik hangsúlyosszá és a mondanivaló hordozójává. Ellentétben az előbbiekkal, ahol a nyelvi építőelemek áttételek nélkül, közvetlenül fejezik ki a költő tapasztalatait és az ezek alapján kialakított ítéletet, ez utóbbi verstípusban a képzelet a formáló erő, amely a köznap szemelelet kereteit áttörve nagyméretű tablók, képek segítségével érzékelteti a szlovákság szenvedéseit. Így kapcsolja a tátrai naplemente látványához a költő fantáziája a vértengert: "a szlovák hegyek vörösen égnek, mintha vérrel öntözték volna" (Epistola do Čiech - Levél Csehországba); máskor a kép vízióvá tágu, a szlovák táj a nemzeti szenvedések kísértetjárta színtereként jelenik meg a versben, "a Vág a könnyektől kiárad", "a szélviharban az emberek sirása zug", a szlovák hegyvidék hatalmas ravatal, melynek deszkái a sziklafalak (Prišery-Kisértetek). A látomás az ellenséggel szemben érzett gyűlölet hatására olykor naturalista részletezésű képpé bomlik, mint a Míkvo (Némán) c. versben, ahol a nemzetpusztító sárkány testét hatalmas méretűvé puffasztja az elfogyasztott étel, miközben "az áldozatok belső részeiből hörpöli a forró vért", és mohón szivja a koponyákból az agyvelőt.

Másutt előszeretettel használ fel - mint ahogy ezt a Herodes című költemény is mutatja - bibliai motívumokat a magyarországi állapotok jellemzésére és a szlovákok sérelmeinek, s az elnyomással szemben érzett saját indulatának a kifejezésére. Így lesz a Ferenc József-i Magyarország Sodoma, mint Vajda János ismert versében is. Felhasználja a Jairus-motívumot, csak hogy itt nem a halott leány feltámasztásáról van szó, hanem a halálra ítélt szlovák nyelv életben maradásáról. A filiszteusok rabságában robotoló Sámson, - a rabbá tett szlovák nép -, "az áruló ingyenélőket táplálja keserves munkájával", de gyűlölettől szikrázó szemét már a zsarnokokra veti, s köze-

leg az idő, amikor "a hazugság-épületek porba hullanak." Máskor az ótestámentumi proféták komor jóslatai, átkozódó fenyegetései kínálkoznak megfelelő formául a nemzeti keserűség megszólalásához. Ilyenkor Vajanský a "vértengert" idézi, kollektív felelősségre vonásért, bosszuért kiált, és előre örül az ellenség pusztulásának: "tűzet látok, halált és hegyomlást, hallom a jajkiáltást és lelkemben örvendek." (Biblia sacra c. verse .) Profétái jóslata a Predcit (Előérzet) c. versében még határozottabb hangú és részletezőbb, magabiztosabb: "higgyétek el, egészen más, új idők közelednek; a föld vérre szomjas, a mezőn lépdél a sok holló és csóka zsákmányra éhesen. A levegő is meg van fertőzve, zugó és tisztító viharokra vár..."

Végül még egy költeményét kell itt megemlíteni, amelyben Vajanský már nem az elnyomás tényeit veszi számba, nem is a proféták átkozódó attitűdjét ölti magára, hanem a szabadulás útját mutatja meg, az elnyomottak együttes fellépését sürgeti a közös ellenséggel szemben, mint később a Magyar jakobinus dalá-ban - sokkal tisztább eszméiséggel és lényegesen magasabb művészi szinten - Ady Endre. A vers címe Rumunom (A románokhoz), s azt hirdeti, hogy noha a nyelv és a vallás elválasztja a szlovákokat és a románokat, de a "mostohánk közös, s vele szemben egyetlen szent vágy él bennünk: hogy teljes összhangban harsanjon fel mind a két nép tiltakozása".

II.

1. Tagadhatatlan, hogy az a magyar világ, amelyet műveiben Vajanský az olvasók előtt felmutat, velejéig romlott, pusztulásra érett, és méltó a gyűlöletre. Nem kétséges, hogy az író is gyűlölettel szemléli s határtalan ellenszenvének a terméke a regényeiben szinte receptszerű ismétlődéssel jelentkező két pólus: a csupa jó národovec-ek, az öntudatos szlovákok az egyik oldalon, a másikon pedig az

ellenük harcoló, gyakran az életükre törő csupa rossz, züllött renegátok, magyarónok, esetleg magyarok, de mindképpen olyan személyek, akik a nemzetiségi elnyomás politikáját képviselik. Ez a romantikus sematizmus Vajansky műveinek legnagyobb fogyatékosága. Emiatt joggal kifogásolják elfogultságát, szemléletének egyoldaluan nacionalista jellegét, jogosan állapítják meg róla, hogy "nem tárgyyszerűen vitatkozott, hanem demagóg módon",⁶⁸ hogy "csak a szláv világról akar tudni, minden egyebet romlottnak és gonosznak tart."⁶⁹

Mindez igaz, de elsősorban a szépirodalmi művekre, s azok között is főként a terjedelmesebb regényekre érvényes. Mert ha Vajansky magyarság szemléletét nyomozva kellő figyelemmel vizsgáljuk műveinek kevésbé hangsúlyos elemeit is, s főként ha végigpásztázzuk a Národnie noviny évfolyamait, s azokban az eddig össze nem gyűjtött politikai cikkeket, akkor elszórt, de határozott irányt jelző utalások, megjegyzések alapján arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy - amennyire szemléleti korlátai engedték - tudott különbséget tenni a gyűlölt renegátok, a magyarónok, stb. - és a magyar nép között. Ha képes lett volna osztálykategóriákban gondolkodni, azt is mondhatnánk: nem azonosította az uralkodó osztályokat s azok minden rendű és rangu székértolóját a magyar dolgozó tömegekkel. Pere a tulzó magyarkodókkal volt, harcot a soviniszta politika és annak képviselői ellen vivott, ezek gyűlöletére tanított regényeiben, ezekre zuditotta haragját verseiben, ezek pusztulását óhajtotta a várva-várt véröznben. Elsősorban reá érvényesek, mert vallomásszerűek azok a szavak, amelyeket a Budapesti Hírlap egyik cikkével vitatkozva mondott a szlovák irodalom magyarellenségéről: "A szlovák írók - mondja Vajansky - műveikkel harcolnak az elnyomás ellen, de nem a magyarokat gunyolják ki, hanem céltáblájuk 99 százalékban a szlovák vérből

való elfajzott, a renegát, ... az olyan ember, aki eltitkolja szlovák eredetét és a magyarok közé furakodik piszkos, önző célból, anyagi előnyökért és hatalomvágyból." ⁷⁰ Ilyen értelemben tagadja Vajansky a Herodes című elbeszélő költemény magyarellenességét is. Szó szerint ezt mondja: "Még az én ilyennek (vagyis magyarellenesnek) kikiáltott Herodes-em sem tartalmaz egyetlen sort sem, amely fajgyűlöletre uszítana, abban minden jogtalanság elkövetője a szlovák szereplő, a benszülött renegát." ⁷¹ Azt vethetnénk e véleménnyel szemben, hogy Vajansky műve összehatásában mégis csak a magyarság ellen igyekszik az érzéseket hangolni, hiszen az íróval szemben jóindulatu, sőt baráti Asbóth Oszkár is azt írta a Herodesről, hogy abban "nagyon sok van, ami a magyar olvasónak arcába kergeti a vért." Nem meglepő hát, ha a magyar irodalmi közvélemény egyetértően elfogult, velünk szemben ellenséges műnek minősíti ezt az elbeszélő költeményt. Mivel pedig a művet nem az író szándéka, hanem az objektív mondanivaló szerint kell megítélni, a Herodesről mondott írói szavak nem bizonyító erejűek. Önmagukban talán valóban nem, de más bizonyítékok sorában hitelük mégis megerősödik, vagyis el kell fogadnunk Vajansky érveit.

A Herodes-ben megírt témához, a szlovák gyerekek Alföldre telepítésének problémájához kapcsolódik néhány évvel később, 1892-ben Vajansky egyik vitacikke. Ebben sem a magyar népet hibáztatja, hanem a "renegátokat" és a felsőbb politikai vezetést, no meg a szlovákokat, hogy engedik magukat félrevezetni: "Nem a magyarok követik el a bűnt. Amint látszik, rájukerőltetik a kis idegeneket, bűnösök az aljas renegátok, akik a szlovák gyerekek vére árán akarnak maguknak papi állásokat, itt hivatalt, ott dicséretet vagy jutalmat szerezni, bűnösök a politikai felsőbbbségek, amelyek támogatják az undorító rabszolga-kereskedelmet, hibás a szlovák nép, mert nem leplezi le

a csábitókat ... és felelős a királyi ügyészség is, mert nem rendel el vizsgálatot az emberi test és vér kereskedői ellen."⁷²

"Nem a magyarok követik el a bűnt,... bűnösök az aljas renegátok" mondja itt Vajanský és nekünk nincs jogunk kétségbevonni szavainak őszinteségét. Hagyományosan számontartott és szemére vetett magyarellenessége tehát az eddiginél differenciáltabbnak, árnyaltabbnak bizonyul. Más kérdés, hogy miféle ideológiák hatására rekesztette ki a magyarságból azokat, akiket - Ady szavaival - "magyarrá tett értelem, parancs, sors, szándék, alkalom". (Tolnai Lajostól Szabó Dezsőig és tovább magyar írók is vallottak a Vajanskýéhoz hasonló nézeteket.) Tény, hogy ami rosszat kora magyar világról elmondott, azt nem vonatkoztatta magára a magyar népre. Sőt ez utóbbiról - ha nem is gyakran - de volt jó szava is.

Egyik elbeszélésében, az 1882-ben írt Babie leto címűben egy öreg szlovákot szerepeltet, akit a Hurban-féle 48-as fölkelésben való részvétel miatt börtönbe zártak. Ott rabtársa volt Augusta Koreňovska apjának, s most Augustának mesél a régi időkről. Elmondja, hogyan könyörgött Augusta apja, hogy feleségét, kislányát még egyszer láthassa: "Megkérte az őrt, jó ember volt az, komáromi tiszta magyar, otthon apró gyerekei várták. Megsajnálta az ön apját, odahívatta az ön anyját. Hirtelen szörnyű kiabálás támad a börtön előterében, ott a városházán. A Baday nevű hadnagy, aki az itteni Bielá-ban született, megverte az őrt. A szegény jó alföldi magyar szörnyen bűnhődött, ájultan vitték el a deresről."^{72.a} Nem véletlenül állítja szembe itt Vajanský a "jó ember" komáromi magyart azzal a Baday hadnaggal, aki szlováknak született, ugyan, "itt Bielán", de renegát lett, s ellensége saját szlovák véreinek. Ezért botoztatja meg az emberséges magyar őrt. E szembeállításal az elfajzott szlovák tiszt embertelenségét akarja kiemelni, magát a janicsárságot, a nemzetárulást akarja megbélyegezni.

Rokonszenvvvel említi egykori utitársát is, "a negyven év körüli derék férfit", akivel Békéscsaba és Szeged között találkozott a vonaton, amikor államfogházi büntetését kellett megkezdenie 1893-ben. Rokonszenvvvel szól róla már csak azért is, mert magyar utitársa az íróval azonos nézeteket vallott a kormány politikájáról. "Az egész ország a piszkos üzlet tárgyává válik, mindent az államérdek határoz meg, így lehetetlen élni" - mondta a magyar utitárs, akinek "Szolnok mellett nagy földbirtoka volt", - de mondhatta volna maga Vajanský is, mint ahogy mondta ill. leírta jónéhányszor regényeiben és cikkeiben ugyanezt. A nézetazonosság keltette fel érdeklődését utitársa iránt és még valami. Annak tiszta magyar beszéde. Mert Vajanský itt is élesen disztíngvál, az eredeti magyar beszéddel szembeállítja az idegenes akcentust, amelyet megfigyelt frissen magyarrá vált rétegek, egyebek közt az általa annyira gyűlölt renegátok beszédén. Ugy szokták értelmezni fogháznaplójának ezeket a sorait, hogy életében először ekkor találkozott magyar paraszttal, vagyis annyira nem volt semmi érintkezése a magyarsággal. Pedig a hangsúly itt a kétféle nyelvre esik, ill. a köztük lévő különbségre és pedig úgy, hogy Vajanský a nem eredeti magyar beszédet elmarasztalja. Azt mondja: "Csaba és Szeged között hallottam először életemben tiszta, népi magyar beszédet, amely alapvetően különbözik a mi szlovákos magyar nyelvünktől, de a pesti zsidós és németes kiejtéstől is."⁷³

Ez a határozott különbségtétel szervesen hozzátartozik Vajanský magyarság szemléletéhez. Az ország magyar nyelvű lakosságát élesen két csoportra osztotta. Az egyikbe azokat a rétegeket sorolta, amelyeknek a képviselőit - nevük hangzása vagy valamely életrajzi adat alapján - idegen eredetűnek minősítette és nem ismerte el valódi magyarnak. Ugy látta, hogy ezeknek a kezében van a hatalom, ezek szabják meg az ország politikáját, ezek diktálják a türelmetlen magyarosítást, tehát ezek az okozói annak

a mérhetetlen szenvedésnek, amely a szlovák népet és az ország többi nemzetiségét sújtja. Vajansky szemében kalandorok, törtető karrieristák a magyarizmus zászlóvivői, akik egyéni és családi érdekből, érvényesülési vágyból akarnak más népek elnyomásával szerencsét kovácsolni maguknak: "A négy világtáj felől összecsődült emberek ezek, önzéstől hajtva, hatalomvágytól égve, elvük az ubi bene ibi patria..., emberek, akik a magyar és a szlovák nemzet kárára, önmaguk és családjuk hasznára ragadták kezükbe a magyarosítás zászlaját."⁷⁴ Példaképpen neveket is sorol fel, és példáiból kiderül, hogy válogatás nélkül mindenkit kitagad a magyarságból, akinek idegen eredetére következtetni tud. Ime a névsor: "Talán a Falk-ok, a Trefort-ok, a Grünwald-ok, a Wenckheim-ek, a Radvánszky-ak, a Prónay-ak Pravnából, a Baros-ok a turóci drótos faluból valamiféle magyarok? Talán magyar Kossuth, Petrovič, Damjanič, Dembinszky, Görgey /eredetileg Harkovsky/, Pulszky stb. in infinitum? Csak a bolond állithatja ezt!!" A névsor abszurd voltát talán magyarázza - de semmiképpen sem menti - Vajansky szlavofil nacionalizmusa s esetleg az a körülmény, hogy a gyűlölt magyarosító politika élharcosai között gyakran találkozott elmagyarosodott, idegen hangzású nevet viselő személyekkel.

Az uralkodó politikát képviselők, az azt kiszolgálók táborával szemben Vajansky megkülönböztette az általa etnikailag egységesnek tekintett eredeti, "valódi" magyarságot, a magyar nemzetet, amelynek - mint mondja - nincs köze a "nemzetgyilkos" politikához. A valódi magyar nemzettel nincs baja: "Ez az érdekes finn, vagy ha úgy tesszik, turáni faj nyugodtan és jól élhetne köztünk és a románok között és eszébe sem jutna veszekedni a tuleróvel." Ismételten hangoztatja azt a véleményét, hogy a magyar nemzet - valójában a magyar néptömegek - nem felelősek a más népeket megsemmisíteni akaró politikáért. "Ki az,

aki a vesztünkre tör? ... maga a magyar nemzet közvetlenül nem hibáztatható a mi szlovák fájdalmainkért." Más szavakkal ugyanebben az értelemben: "a nemzetgyilkos politikában nem vállalnak szerepet a nemzetek, sem azok becsületes fiai", s újból: "az elpusztítással fenyegető harcot ellenünk nem a magyar nemzet mint etnografiai egység folytatja."

Vajansky annak is tudatában volt, hogy a türelmetlen, nemzetiségellenes politika nemcsak a közös haza más ajku népeinek jelent halálos veszedelmet, hanem súlyos károkat okoz a magyarságnak is. Az ő szavaival: "Sok tekintetben a magyar nemzet is szenved a magyarosító politika miatt, amikor a magyarosítással elveszik életerejét, gyerekei szájából pedig a kenyeret és azt a nem magyar gyerekeknek adják, vagy amikor a világ előtt erőnek erejével gyűlöletessé teszik a magyar nevet." Végül rámutat arra is, hogy az uralkodó politikai körök mi módon igyekeznek megtéveszteni a magyar néptömegeket: "Tucatnyi ujságban naponként harsogják a fülükbe, hogy mi az ő ellenségeik vagyunk, s hogy gyűlöljük őket. A tömeg elhiszi, végülis kénytelen elhinni az egyhangú, hazug, de folytonos melódiát. De örökké nem fogja hinni." S cikke végén még egyszer bizalmát fejezi ki a magyarság iránt, hangoztatva, hogy nem hisz a magyar nép nemzetiségellenes gyűlöletében, s egyben annak a meggyőződésének ad hangot, hogy a magyarság előbb-utóbb leszámol "a piszkos önzés és az erőszak nemzetgyilkos politikájával" ill. e politika képviselőivel.

Azt is tudta, hogy a leszámolás időpontját még a bizonytalan jövő rejti, hiszen a magyar néptömegeknek nem volt meghatározó szerepük az ország politikájában. Mocsáry Lajosról írott, ismert cikkében, a Biely havran (Fehér holló)-ban szomorúan állapítja meg: "Elhisszük, hogy a magyar nép egyszerű, egészséges része nem lehet okozója, sőt helyeslője sem a szlovákok elnyomásának, de ez raj-

tunk nem könnyít... a magyar nép helyes gondolkodása a mi számunkra távoli, plátói vigasz."⁷⁵

2. Mégis erre a "távoli, plátói vigasz"-ra is igényt tartott. Figyelemmel kísérte a másik oldalon elhangzó, jószándéku megnyilatkozásokat, s ezekre lapjában mindig reagált. Különösen érdekelte Mocsáry Lajos harca a demokratikus nemzetiségpolitika megvalósításáért, s több cikkében is elismerően szól róla, aki "világító fáklya a buta frázisok és alattomos szándékok sötét, ostoba magyar éjszakájában". S érdekes módon nemcsak a szlovákok barátját, a harcostársat fedezi fel benne, hanem azt a hasznos és előnyt is hangsúlyozza, amelyet Mocsáry tevékenysége a magyarságnak jelent. "Gratulálunk a magyarságnak ehhez a férfihoz, aki védelmezi a magyar nemzetet a vad, korlátolt és kishatalmi zsarnokság rossz hírével szemben." És mintha már nemcsak a szlovákságért aggódna, hanem minket, magyarokat is féltene, megismétli: "Gratulálunk a magyar nemzetnek, hogy reputációját az utókor előtt megvédte a világos gondolkodásu és messzire tekintő férfi, akit a magyarországi és magyar patriotizmus vezet... aki a hatalom asztalánál ülő hazugságnak szemébe mondta az igazságot és megvédte az ajtó előtt kolduló jogot."⁷⁶ S Mocsáry tevékenysége, érvei a gyilkos politika ellen tovább erősítik Vajansky meggyőződését arról, hogy az uralkodó rendszer mindenféle képviselői és lakájai jelentik a szlovákság romlását, de "maga a magyar nép ártatlan."⁷⁷

Az ilyen határozott és félreérthetetlen, ráadásul többször is hangoztatott vélemény ismeretében meglepő, hogy következtetlenséggel, ellentmondással is találkozunk Vajanskynál ugyanebben a kérdésben. Birálói szavá teszik, hogy bár lapjában szenvedélyes harcot folytatott a magyar nacionalizmus ellen, mégis - mikor a pesti szociáldemokraták tüntetést rendeztek -, arra a veszélyre hívta fel a magyar sovíniszták figyelmét, amely a "vörös interna-

cionalé" oldaláról fenyegeti a világ nacionalistáit. Utolsó pesti sajtóperén is úgy nyilatkozott, hogy ő mint nacionalista a magyar nacionalistáktól nem elítéltetést, hanem segítséget érdemelne, hiszen ő is harcol a hazai internacionalizmus és vallásellenesség ellen.⁷⁸ A polgári házasság tárgyában tartott felsőházi szavazást kommentálva pedig azt javasolja a magyar konzervativoknak, hogy keressék a szövetséget a nemzetiségek konzervativ érzésű tömegeiben.⁷⁹ Mi ez? Főljánlkozás annak a hatalomnak, amelyiket halálos ellenségként bélyegzett meg és kívánt gyűlöletessé tenni írásaiban? A látszat ellenére sem erről van szó.

Mert az ellenkezőjére is van példa, vagyis arra, hogy Vajansky baloldali, sőt forradalmi szövetség lehetőségeit is latolgatta, igaz, hogy eléggé sajátos helyzetben. A váci államfogházban - ahol 1903. utolsó napjától február végéig fogolyként tartózkodott - találkozott Várkonyi Istvánnal, a magyar földmunkásmozgalom egyik vezetőjével. Naplójegyzetei arról tanuskodnak, hogy fogolytársaival, különösen pedig Várkonyival gyakran beszélgetett, vitatkozott politikai kérdésekről. Albert Pražák szerint, aki a kéziratban lévő váci naplót feldolgozta, a beszélgetések hatására Vajansky azt fontolgatta, hogy "talán segítene a szlovákoknak a szövetezés valamely szocialista vagy más, kevésbé sovíniszta párttal". Még a szociáldemokrata párt-hoz való közeledés gondolata is felmerült benne, mivel ez a párt is ugyanazzal az "érdekközösséggel" áll szemben, mint a szlovákok. Gondolkodott a Várkonyi a pártjával való szövetezésről is. Arról is töprengett, hogy a nemzetiségek védelmére egy magyarul írott lapot kellene kiadni Pesten, amelynek feladata volna a sovínizmus leleplezése.⁸⁰

Nyilvánvaló, hogy az előbbi esetben sem vált Vajansky magyar sovínisztává, s az utóbbiban sem forradalmi demokratává. Magatartásának ezek az ellentmondásai inkább valamiféle taktikai ötletnek tekinthetők, amelynek a megvalósulására nem került, nem is kerülhetett volna sor. Kivé-

teles esetek ezek, egy hosszú, elkeseredett harcban töltött élet pillanatnyi elbizonytalanodásai, s nem ezek a jellemzők Vajanský magatartására. A jellemző a magyar oldalról érkező hatásokra való reagálásnak az a módja, ill. biztonsága, hogy pontosan meg tudja különböztetni a gesztus mögött lévő jószándékot, de a csapdát is. Mind a két esetre ugyanabból az időből - a 80-as évek közepéről - hozhatunk fel példát. Vajanský levelezéséből kiderül, hogy 1884 októberében a szlovák író Turócszentmártonban felkereste Sasvári Ármin újságíró, és a magyar-szlovák kölcsönös megismerés és közeledés szükségességéről tárgyalt vele. S amikor 1886-ban Sasvári felelős szerkesztésében megindult a francia nyelvű folyóirat, a *Revue d' Orient et de Hongrie* azzal a szerkesztői célkitűzéssel, hogy a "Kelet-Európa összes népeinek politikai rendszeréről, kulturális haladásáról és gazdasági fejlődéséről tájékoztasson és pedig az illető országok íróinak közreműködésével"^{80/a}, a felelős szerkesztő munkatársul kérte fel Vajanskýt. Azt várta tőle, hogy "francia, német, esetleg szlovák nyelven cikkeket küld a szlovákok kulturális életéről, ismertetéseket, kritikákat a szlovák irodalom legújabb eredményeiről". Emellett arra kérte, hogy nyerjen meg együttműködésre más szlovák ill. prágai cseh írókat is és közölje azok nevét és címét a szerkesztőséggel. Vajanský a felkérést elfogadta - s mint Sasvári újabb levele tanusítja - munkatársakat is javasolt. Hogy a kezdeti egyetértés, sőt bizonyos mértékben megindult együttműködés miért nem vezetett tartós munkatársi kapcsolatra, adatok híján nem deríthető ki. De Sasvári leveleinek tartalmából és hangneméből az állapítható meg, hogy Vajanský a hasznosnak ígérkező vállalkozást megértéssel fogadta.

A másik, a negatív példa a Szlovák Közművelődési Egyesület tevékenységéhez kapcsolódik. Zsilinszky Mihály oktatásügyi államtitkár 1885. május 10-én levélben fordult Vajanskýhoz, s "kitűnő és sikeres szépirodalmi tevékenysé-

gére" hivatkozva felkérte, nyújtson segítséget az egyesület munkájához. Belépési ívet is küldött neki azzal, hogy barátai közt is igyekezzék az egyesületnek új tagokat toborozni. Érdekes Zsilinszky levelének érvelése: "Az ön célja és a miénk azonos: irodalmi eszközökkel lelkiileg és erkölcsileg felemelni és művelni a mi szlovák népünket. Ön eddig is ennek a célnak az érdekében dolgozott és bennünk szinte szövetségesekre talál, akik önzetlenül, minden hátsó gondolat nélkül ugyanazt a célt követjük. Az anyanyelv iránti szeretet összhangban áll a magyar hazaszeretetével és éppen ezért remélem, hogy velünk válllvetve fog együttműködni."⁸¹ A szép és hízelt szavak nem tévesztették meg Vajanskyt, aki tisztában volt a nemzetiségi vidékeken a 80-as évek elején szervezett ún. közművelődési egyesületek magyarosító célkitűzéseivel. Ezért Zsilinszky levelére még csak nem is válaszolt, de lapja közölte, s ő maga is több alkalommal írt ezekről az egyesületekről elutasító, leleplező cikket.

3. Ha egymás mellé állítjuk a dualista rendszert ostorozó kritikáját, szenvedélyes kifakadásait, egy új Mohácsot jósló és hívó szavait, másfelől a sokkal ritkábban, de mégiscsak megnyilvánuló megértőbb, a közeledési szándékról is árulkodó kijelentéseit, akkor őszintének és igaznak kell elfogadnunk azt a nyilatkozatát, amelyben a nemzetiségi harcról szól, válaszul a Pester Lloyd sovinizmust elítélő cikkére. Vajansky itt egyebek közt azt mondja: "Nekünk sincs örömünk a handabandázókból és a karrieristákból, mi termékeny, alkotó dolgozókat kívánunk, akik a nemzetet szellemileg és anyagilag gazdagítani fogják. De az apponyiskodás, népünk gyilkolása, a magyarosítás, akár az olvasókönyvvel, akár csendőrgolyókkal történik, feljogosít minket, sőt kényszerít a harcra, amelyet nem kerestünk, de amelyet végig fogunk vinni."⁸²

Kényszerűségből vállalta a harcot, a körülmények kergették bele az egyre szenvedélyesebb küzdelembe, amely-

nek sikerében rendületlenül hitt. Ebben a rákényszerített életformában halmozódtak fel élményei, alakultak ki nézetei a liberális magyar politikai rendszerről és telítődött indulatokkal, ellenzéki érzelmekkel kora magyar világa ellen. Érdekes, mennyi közös vonást találunk Vajanskýnál és a századvég ellenzéki magyar íróinál. Regényeinek, írói magatartásának néhány vonása: műveiben a romantika és a realizmus keveredése, az írói szenvedély, a szubjektivitás jelenléte, a negatív figurák halmozott bűnlajstrommal történő jellemzése - Tolnai Lajost juttatja eszünkbe. Rokonnak tűnik a zsidó és a keresztény mitológia elemeinek kedvelésében, azok felhasználásában a szorongatott szlovák nép helyzetének ábrázolásánál. A Sámson-motivum, és a gyakran idézett Sodoma stb. emlékeztetnek a század második felének magyar alkotóira, Tompától Vajda Jánosig. A "látnok", a vérözönt jövőndőlő, a gonoszság pusztulását váró - hirdető költő - Vajanský pedig Komjáthyt, s még inkább Adyt idézi emlékezetünkbe. A Tiszák Magyarországa Vajanský számára is mocsár, mérgező kigőzölgésű, gyilkos lápvilág; az elszaporodó nemzetiségi terrorpereket szemlélő ezrek nála is - mint Adynál - "csüggedt nézők", akiknek "visszafojtott indulatai mögött nagy dolog készülődik"; ha Adynál a magyar ujjótika büszkesége, a Parlament: Hazugság-ház, Vajanský ugyanebben az értelemben az ország épületét nevezi hazugság-háznak, amely mint rosszul tervezett, statikailag hibás konstrukció biztosan összeomlik. Vajanský számára is barbár, gatyás betyárvilág a feudálkapitalista Magyarország, az önkény, a jogtíprás országa, ahol a hazugság triumfál, a jog pedig az ajtó előtt koldul. Az ő cikkeiben is találkoztunk olyan gondolatokkal, amelyek azt mutatják, hogy a szlovák író megsejtette a sorsközösséget, a magyar nép és az itt lakó többi népek szenvedéseinek közös forrását és okozóját, a "magyar, oláh, szláv bánat" azonosságát. S ha nem is Ady tisztánlátásával, de a maga módján, a románokhoz írott versében, a közös harc

szükségességét is megfogalmazta.

Ha számos gondolat, motívum, nyelvi fordulat, kép, magatartás stb. teszi Vajanskyt a századvég és a századforduló magyar íróinak rokonává, akkor mi az oka teljes elszigeteltségének? Hogyan lehetséges, hogy terjedelmes írói, szerkesztői és politikai munkássága alig mutat érintkezési pontokat a korabeli magyar irodalommal? A feltett kérdésre a választ így fogalmazhatnánk meg: az ellenfél és a harci célpont azonossága - a század utolsó harmadának gyűlölt társadalmi-politikai rendszere -, továbbá a harcmodor és az eszközök hasonlósága mellett lényeges különbség van az indítékban. A magyar irodalmi ellenzék és a progresszió híveit alapvetően a szociális elégedetlenség vagy - mint Tolnait - a morális felháborodás állította szembe a Tisza Kálmán világával. Vajansky-nál az indíték kizárólagosan a nemzetiségi sérelem volt. Egy kicsit leegyszerűsítve, de a lényegre mutat rá Votruba, amikor Vajansky-ról a következőket mondja: "Vajansky a szlovák nacionalizmus írója volt... műveiben elfogadta az adott gazdasági és társadalmi rendszert. Vele szemben egyetlen követelményt támasztott: hogy szlovák legyen, nyelvileg igazságos."⁸³ Más szóval: nem látta meg a kettős elnyomást, csak az egyiket, a nemzetit, és erre vezetett vissza minden bajt. (Pl. a kivándorlást is.) A szociális bajok igazi okainak felismerésében világnézeti és osztálykorlátok akadályozták. A szlovák néptömegekkel sem volt kapcsolata. Így azután "elveszett a kor nemzetiségpolitikai szélmalomharcában, tulságosan odatapadt társadalmi osztályának világnézeti előítéleteihez" - mondja róla Sziklay László.⁸⁴ Ezért nem ismerte, nem ismerhette fel, hogy a nemzetiségi sérelmeket a századvégen már csak a szociális rend átalakításával lehetett volna orvosolni. S ezért nem tudta megelni - mint ahogy Vácott fontolgatta - a potenciális szövetségeket sem.

J E G Y Z E T E K

- 1 Život Štefana Moysesu. Turč. Sv. Martin 1947. 25.
- 2 i.m. 46.
- 3 i.m. 52.
- 4 i.m. 53.
- 5 i.m. 38.
- 6 i.m. 176.
- 7 Nedezrelo ale dozrieva. Národné noviny 1894. aug. 11.
- 8 Kotlin. Turč. Sv. Martin 1938. I. 133.
- 9 Renegát. Národné noviny 1889. aug. 3.
- 10 Lalia. Turč. Sv. Martin. 1938. 162.
- 11 Pustokvet. Turč. Sv. Martin 1938. 117.
- 12 Všemohúcnosť štátu. Národné noviny 1894. aug. 28.
- 13 Kotlin I. 116.
- 14 Koreň a vyhonky. Turč. Sv. Martin 1938. I. 190.
- 15 i.m. 192.
- 16 Kotlin. Hazánk, Vasárnap 1902. nov. 2.
- 17 Kotlin I. 127.
- 18 Kotlin I. 306.
- 19 Kotlin I. 295.
- 20 i.m. I. 129.
- 21 i.m. I. 297.
- 22 i.m. I. 79.
- 23 i.m. I. 132.

- 24 i.m. II. 283.
- 25 Letiace tiene Turč. Sv. Martin 1948. 100-101.
- 26 Koreň a vyhonky II. 155.
- 27 Nálady a vyhlady. Turč. Sv. Martin 1947. 278.
- 28 i.m. 243.
- 29 Suchá ratoľest'. Turč. Sv. Martin 1947. 335.
- 30 i.m. 339.
- 31 Z väzenia. Doma i na cestách. Turč. Sv. Martin 1947. 42.
- 32 Kotlin I. 205.
- 33 i.m. I. 197.
- 34 i.m. I. 198. Hogy Vajanský itt milyen kitűnő stilus-parodistának bizonyul, azt a múlt század hatvanas éveinek magyar sajtójával bőven lehetne szemléltetni. Elegendő talán Jókai lapjára, A Hon-ra hivatkozni, amelynek 1875. augusztus 7., 8., 9-i számaiban Sebesztha aláírással Nemzetiségi viszonyok a Felföldön címmel cikksorozat jelent meg.
- 35 Kotlin II. 280.
- 36 Národnost ný zákon: Národné noviny. 1895. január 24.
- 37 Kotlin II. 261.
- 38 Kotlin II. 260.
- 39 Kotlin II. 29.
- 40 Verse 296.
- 41 Národné noviny 1892. szeptember 13.
- 42 Budapesti Hírlap 1892. december 18.
Nyugatmagyarországi Híradó 1892. december 20.
- 43 Budapesti Hírlap 1892. december 23.
- 44 Dr. Albert Pražák: Hurbanovia vo väzeniach. Nákladom O. Trávinčka v Žiline. 1923. 46.
- 45 Z väzenia 14.

- ⁴⁶ Szegedi Híradó 1893. február 19.
Szegedi Napló 1893. február 19.
Irodalmi emlékhelyeink c. írásában Péter László is tévesen állítja, hogy Vajanský 1893. áprilisában kezdte meg büntetése letöltését.
- ⁴⁷ Z väzenia 15.
- ⁴⁸ i.m. 18.
- ⁴⁹ i.m. 21.
- ⁵⁰ i.m. 24.
- ⁵¹ Szegedi Híradó 1893. április 20.
- ⁵² Z väzenia 28-29.
- ⁵³ i.m. 81.
- ⁵⁴ i.m. 35.
- ⁵⁵ Péter László Irodalmi emlékhelyeink c. írásának 17. részében a vers néhány sorát közli Németh Ferenc fordításában. Délmagyarország 1973. március 7.
- ⁵⁶ Péter László a fenti közleményben Pataj Sándornak Vajanskýhoz írott költeményéből mutat be egy részletet.
- ⁵⁷ Podrost a iné novely. Turc. Sv. Martin 1943. 143.
- ⁵⁸ i.m. 57.
- ⁵⁹ Národné noviny 1892. szeptember 3.
- ⁶⁰ Národné noviny 1902. június 21.
- ⁶¹ Koreň a výhonky II. 49.
- ⁶² Kotlín I. 44.
- ⁶³ i.m. I. 72.
- ⁶⁴ i.m. II. 248-49.
- ⁶⁵ Koreň a výhonky II. 139.
- ⁶⁶ Madarismus v. Uhorsku. Národné noviny 1891. május 30.
- ⁶⁷ Národné noviny 1894. szeptember 6.

- 68 dr. Albert Pražák i.m. 103.
- 69 Sziklay László: Szomszédainkról. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1974. 268.
- 70 Literárna vzájomnosť. Národné noviny 1911. április 25.
- 71 Hlboké trhlíny. Národné noviny 1888. május 12.
- 72 Siroty. Národné noviny 1892.szeptember 3.
- 72/a Babie leto. Kandidát a iné novely. Turč. Sv. Martin 1947. 167.
- 73 Z. väzenia 11.
- 74 Kde sila? Národné noviny 1888. április 21.
- 75 Biely havran. Národné noviny 1892. január 9.
- 76 Mocsárymu. Národné noviny 1886. július 3. A cikkben Vajanský "uhorsky a maďarský patriotizmus"-t említ, utalva a régi "hungarus" hazafiságra, ... amely a sok nemzetiségű közös haza szeretete és szolgálata, míg a "maďarský patriotizmus" csak a magyar nemzetre, az ország nemzeteinek egyikére vonatkozik.
- 77 Ľudovít Mocsáry. Národné noviny. 1891. február 14.
- 78 Votruba: K portrétu Sv. H. Vajanského. Slovenská literatúra 1959. 10. sz.
- 79 Čomu sa čudujú? Národné noviny. 1894. 74. sz. Idézi A. Mráz a Koreň a vyhonky-ról szóló tanulmányában. Spoločenské otázky...Bratislava 1950.
- 80 Dr. Albert Pražák i.m. 107-108.
- 80/a Korešpondencia Sv.H. Vajanského. Slov. Akadémia Vied. Bratislava 1967. 523.
- 81 i.m. 295.
- 82 Pester Lloyd o šovinizme. Národné noviny 1907. november 2. Közli Kemény G. Gábor: Iratok... V. kötet 125.
- 83 Votruba i.m. 1959. 11. sz.
- 84 Sziklay László: Svetozár Hurban Vajanský halálának negyvenedik évfordulója. Irodalmi Figyelő 1957. 2-3. 128.

Иштван Чукаш

ПАНОРАМА ВЕНГЕРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ

БАЯНСКОГО

Светозар Гурбан Баянский /1847-1916/ играл видную роль в словацкой литературной и политической жизни в последней трети прошлого века и в начале нашего столетия. Его произведения оказали большое влияние на словацкую общественность, в первую очередь на образ мышления мелкой буржуазии и интеллигенции. Поэтому мы считаем важным рассмотреть, какова та венгерская действительность, которая открывалась современному читателю в произведениях Баянского.

В соответствии с целью работы автор стремится упорядочить моменты взглядов Баянского, касающихся венгров, на основе художественной прозы, стихотворений, а также публицистики.

Работа разделяется на две части. В первой части рассматриваются взгляды Баянского с выделением следующих моментов:

1. его отношение к революционным движениям 1848 года,
2. мнение словацкого писателя о компромиссе 1867 года,
3. об управлении дуалистической монархии и ее представителях,
4. о пользовании "конституционными правами",
5. о печати и свободе печати,
6. о правосудии,
7. о последствиях венгризации,
9. отражение национальной борьбы в поэзии Баянского.

Во второй части статьи делается попытка доказать, что Баянский, вопреки распространенному раньше мнению, относился к венгерскому народу не враждебно, он ненавидел только шовинистическую венгерскую политику и ее представителей. Баянский сумел разграничить венгерский народ и угнетательский строй. Он не возлагал ответственности на венгерский народ за обиды словаков. Некоторые моменты даже дают основание предполагать, что при справедливых условиях - Баянский был склонен к сотрудничеству.

В заключение автор учитывает те особенности, которые ровняют искусство, видения Баянского с венгерскими оппозиционными писателями конца прошлого и начала нашего столетия.